Cyngor Sir Ynys Môn	
Adroddiad i:	**Y Pwyllgor Gwaith**
Dyddiad:	**23ain Gorffennaf 2024**
Pwnc:	**Cyflwr economaidd-gymdeithasol Gogledd Ynys Môn a'r achos dros fuddsoddiad a chymorth**
Aelod Portffolio:	**Cynghorwyr Gary Pritchard a Robin Williams Dirprwy Arweinyddion**
Pennaeth Gwasanaeth / Cyfarwyddwr:	**Christian Branch, Pennaeth Gwasanaeth – Gwasanaeth Rheoleiddio a Datblygu Economaidd**
Awdur yr Adroddiad: Ffôn: E-bost:	**Tudur H. Jones 2146 tudurjones@ynysmon.llyw.cymru**
Aelodau Lleol:	**Cyng. Aled Morris Jones Cyng. Liz Wood Cyng. Derek Owen Cyng. Jackie Lewis Cyng. Llio Angharad Owen Cyng. Euryn Morris Cyng. Margaret Roberts Cyng. Ieuan Williams Ond mae hefyd yn berthnasol i bob Aelod Etholedig**

A – Argymhelliad/argymhellion a rheswm/rhesymau:

Argymhellir bod y Pwyllgor Gwaith yn:

1. Nodi *Adroddiad Effaith Economaidd-gymdeithasol Gogledd Ynys Môn* a chynnwys yr adroddiad fel ei fod yn gwbl ymwybodol o'r sefyllfa bresennol, y tueddiadau, y cyfleoedd a'r heriau.

2. Cefnogi'r Arweinydd i ysgrifennu at yr Ysgrifennydd Cabinet newydd dros yr Economi, Ynni a'r Gymraeg i godi ymwybyddiaeth o'r materion, heriau a chyfleoedd.

3. Cefnogi gweithgareddau parhaus y Cyngor i nodi a sicrhau cyllid allanol i hwyluso gweithgareddau adfywio yn y dyfodol.

4. Sicrhau bod Swyddogion ac Aelodau Etholedig yn defnyddio'r data sydd yn yr Adroddiad Effaith i wneud penderfyniadau gwybodus fel Cyngor llawn i gyflawni Cynllun y Cyngor (2023-2028).

Rhesymau:

Mae'r swyddogaeth Datblygu Economaidd wedi cynhyrchu'r adroddiad hwn yn seiliedig ar dystiolaeth i nodi'r sefyllfa bresennol a'r heriau y mae Gogledd Ynys Môn yn eu hwynebu, a dyhead y Cyngor i fuddsoddi arian yn yr ardal i fynd i'r afael â'r

A – Argymhelliad/argymhellion a rheswm/rhesymau:
heriau economaidd-gymdeithasol penodol. Ers cyhoeddi'r adroddiad diwethaf ar y sefyllfa yng Ngogledd Ynys Môn yn ôl yn 2019, mae cau nifer o safleoedd cyflogaeth pwysig megis Rehau, y gwaith datgomisiynu parhaus yn hen orsaf bŵer niwclear Wylfa Magnox, ynghyd â'r pandemig Covid-19 wedi dwysau'r colledion swyddi gwreiddiol yn sgil cau safle Octel a'r heriau economaidd-gymdeithasol i'r gymuned a'r gweithlu. Mae Gogledd yr Ynys wedi bod yn dirywio ers dau ddegawd o leiaf. Mae'r diffyg swyddi yn golygu bod siaradwyr Cymraeg oedran gweithio yn symud o'r ardal gyda'u teuluoedd – gan adael poblogaeth sy'n heneiddio ac economi fregus. Er bod yr ardal ddaearyddol yn cynrychioli traean o'r Ynys, ac un rhan o bump o'r boblogaeth, mae llai na un rhan o ddeg o swyddi'r Ynys wedi'u lleoli yng Ngogledd Ynys Môn. Mae Gogledd Ynys Môn yn gyfrifol am ddim ond 13% o Werth Ychwanegol Gros (GVA) yr Ynys, ac mae'r twf GVA yn yr ardal hon ers 1998 hanner yr hyn ydyw yng ngweddill yr Ynys. Rhwng 2015 a 2021 mae'r ardal wedi colli 485 o swyddi, dros un rhan o bump o'r holl gyflogaeth. Dim ond 35% o drigolion sy'n gweithio yn yr ardal y maent yn byw ynddi ac mae Amlwch, y dref fwyaf yn yr ardal, o fewn y 30% ardal fwyaf difreintiedig yng Nghymru. Yn ôl y cyfrifiad diweddaraf (2021) mae 13,200 o bobl yn byw yng Ngogledd Ynys Môn. Rhwng cyfrifiad 2011 a 2021 mae'r boblogaeth 65+ yng Ngogledd Ynys Môn wedi cynyddu bron 30%, ymhell uwchlaw'r cyfartaledd ar gyfer Nghymru (18%). Mae anweithgarwch economaidd wedi cynyddu yn yr ardal hon gan ei bod yn ardal boblogaidd i ymddeol iddi. Mae'n destun pryder bod yr ardal wedi colli cymaint o drigolion rhwng 25 a 50 oed, pan fydd pobl fel arfer yn nyddiau cynnar eu gyrfa ac yn bwrw gwreiddiau. Yng Ngogledd Ynys Môn, mae mwy o drigolion 50 oed a hŷn na phobl rhwng 25-49 oed, a hynny o 2 i 1. Mae'r allfudo hwn wedi amharu ar y diwylliant Cymreig a'r iaith Gymraeg yn yr ardal hon - mae nifer y siaradwyr Cymraeg yn Amlwch a Llannerchymedd wedi gostwng pedwar pwynt canran ers cyfrifiad 2011.

A – Argymhelliad/argymhellion a rheswm/rhesymau:

Y newid ym mhroffil oedran poblogaeth Gogledd Ynys Môn rhwng 2011 a 2021:

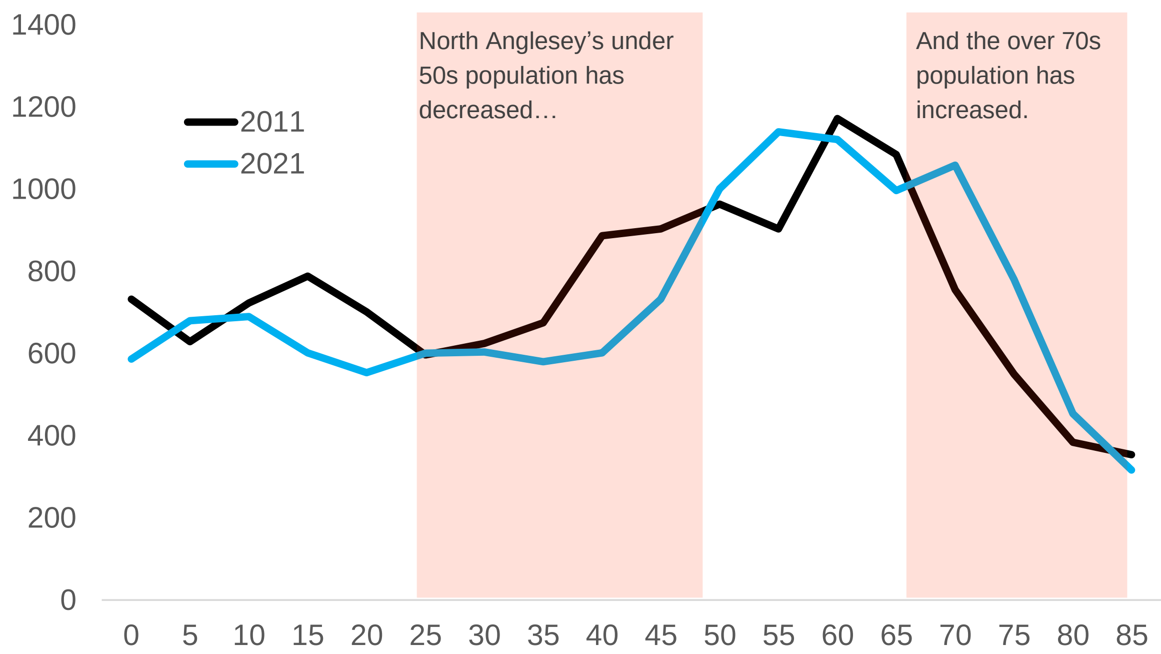

Fodd bynnag, mae nifer o gyfleoedd ar gyfer Gogledd yr Ynys, fel y nodir yn *Adroddiad Economaidd-gymdeithasol Gogledd Ynys Môn* ac mae'r Cyngor, ynghyd â'i bartneriaid strategol (yn cynnwys yr Asiantaeth Datgomisiynu Niwclear (NDA)) a Llywodraeth Cymru wedi ymrwymo i adfywio'r ardal.

Ni all y Cyngor a'r sector cyhoeddus adfywio Gogledd Ynys Môn ar eu pen eu hunain. Bydd denu buddsoddiadau newydd gan y sector preifat yn hanfodol. Er yr heriau, mae nifer o gyfleoedd:

a. Ailddatblygu hen safle Rehau i greu gofod diwydiannol a swyddfeydd o ansawdd uchel.
b. Cynnwys safleoedd Rhosgoch ac Octel yn y Porthladd Rhydd arfaethedig.
c. Y datblygiad niwclear arfaethedig yn Wylfa.
Ch. Manteision economaidd-gymdeithasol posib yn sgil datblygiadau ynni carbon isel amrywiol.

Ni ddylid diystyru chwaith bwysigrwydd y sector amaeth a'r economi ymwelwyr. Mae gwaith datblygu prosiectau'r Cyngor, sy'n cael ei hwyluso a'i ariannu'n rhannol drwy ein partneriaeth a'n cydweithrediad tymor hir â'r NDA a Llywodraeth Cymru yn cynnwys cynllunio, cydsynio a datblygu Achos Busnes Ffurfiol i danategu ceisiadau am arian cyfalaf (beth bynnag fo'r ffynhonnell ariannu), hefyd yn gwneud cynnydd da mewn perthynas â'r prosiectau a ganlyn:

i. Unedau Busnes newydd yn Amlwch, gyda chaniatâd cynllunio i godi 10 uned fusnes newydd (a fydd yn creu 33 o swyddi), i dargedu busnesau bach a chanolig a cheisio mynd i'r afael â'r prinder unedau busnes ansawdd uchel yn yr ardal a ledled Ynys Môn.

A – Argymhelliad/argymhellion a rheswm/rhesymau:
ii. Adnewyddu'r Derfynfa Forol (hen Adeilad Shell) ym Mhorth Amlwch, i fynd i'r afael â'r prinder swyddfeydd ac unedau busnes o ansawdd uchel drwy adnewyddu adeilad amlwg, nad oes modd i'r Cyngor ei osod ar hyn o bryd, sy'n edrych dros yr harbwr rhestredig ym Mhorth Amlwch. iii. Creu Parc Cymunedol 15 acer newydd ym Mhorth Amlwch, mewn partneriaeth â'r Gymdeithas. Mae'r dyluniadau cysyniad ar gyfer y safle'n rhan o'r cais cynllunio sydd wrthi'n cael ei ystyried gan yr awdurdod cynllunio lleol. Bydd hen ddarn o dir diwydiannol, sydd wedi gordyfu ac sydd ddim yn cael ei ddefnyddio'n llawn, yn cael ei ddatblygu i hyrwyddo diwylliant a threftadaeth yr ardal leol, gwarchod natur a darparu gofod cyhoeddus hygyrch er lles pawb (i gyd-fynd â Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol), yn ogystal â gwneud Porth Amlwch yn lle mwy deniadol fel cyrchfan ymwelwyr. Rhaid dod o hyd i'r cyllid allanol angenrheidiol i wireddu'r prosiectau hyn a'u rhoi ar waith. Mae gwaith pellach ar y gweill i ddatblygu prosiectau treftadaeth, diwylliant a hanes yn yr ardal ac i'w gwneud yn fwy deniadol fel cyrchfan ymwelwyr, unwaith eto fel ein bod ni'n barod i ymgeisio am gyllid cyfalaf allanol i'w rhoi ar waith. Dylid nodi bod yr ardal mewn perygl o ddirywiad pellach oni bai am y gwaith i ddatblygu rhagor o brosiectau gan na fyddai gennym brosiectau "parod i fynd" i ymgeisio am gyllid ar eu cyfer. Nod y cynigion hyn yw sicrhau bod yr ardal yn elwa o'r cyllid fydd ar gael yn y dyfodol ac ysgogi rhagor o fuddsoddi yn yr ardal. Mae'r Cyngor wedi rhoi nifer o ymyraethau ar waith er budd Gogledd yr Ynys, yn cynnwys grantiau i fusnesau a sefydliadau targed gwerth dros £160,000, sydd wedi helpu 33 o sefydliadau, a phob math o fesurau i wella ardaloedd yn cynnwys arwyddion newydd a byrddau gwybodaeth yn Amlwch, gwelliannau i'r Llwybr Arfordir a phont droed newydd ym Mae Cemaes dros yr afon Wygyr. Er bod y prosiectau hyn yn golygu buddsoddiad sylweddol mewn cyfnod heriol dylid nodi/cydnabod bod gan y Cyngor enw da o ran cyflawni prosiectau tebyg ar hyd a lled yr Ynys. Er bod llawer o'r gwaith a gyflawnir gan y Cyngor, wedi ac yn parhau i sicrhau canlyniadau positif, ar lefel strategol nid yw cwmpas a graddfa'r gwaith hwn yn ddigon i sicrhau newid trawsnewidiol parhaus ar gyfer yr ardal. Byd rhaid cydweithio â Llywodraeth y DU, Llywodraeth Cymru, yr NDA a phartneriaid eraill i sicrhau'r newid y mae'r ardal yn ei haeddu. Mae cyfleoedd ehangach, strategol a allai sicrhau newid trawsnewidiol yng Ngogledd yr Ynys. Yng nghyllideb y gwanwyn, 2024, fe wnaeth Llywodraeth y DU gadarnhau ei bod yn y broses o brynu safle Wylfa gan Hitachi. Mae'r Cyngor o'r farn bod hyn yn gam arwyddocaol ymlaen a'i fod yn rhoi cadarnhad i gymunedau lleol ei bod hi'n debygol iawn y bydd datblygiad niwclear newydd yn Wylfa, naill ai ar raddfa gigawat a/neu Adweithydd Modiwlaidd Bach, gan fod y safle wedi cael ei nodi fel un

A – Argymhelliad/argymhellion a rheswm/rhesymau:
o'r safleoedd gorau yn y DU ar gyfer datblygiad niwclear newydd. Mae'r Cyngor wedi bod yn gefnogwr brwd o ddatblygiad niwclear newydd ac mae wedi bod ynghlwm â hynny ers dros 10 mlynedd, gan ddylanwadau ar Lywodraethau a datblygwyr, a sicrhau bod anghenion y Gogledd yn cael eu cydnabod. Bydd hyn yn parhau â'r Llywodraeth newydd sydd bellach mewn grym. Er y datblygiad cadarnhaol hwn, mae'n bwysig cydnabod hyd yn oed os cadarnheir y datblygiad na fydd y buddion a fyddai ynghlwm â phrosiect mor fawr yn cael eu gweld yn lleol am nifer o flynyddoedd. Drwy'r Rhaglen Ynys Ynni bydd y Cyngor yn parhau i gydweithio â Llywodraeth y DU, Great British Nuclear, Llywodraeth Cymru ac unrhyw randdeiliaid allweddol eraill yn gysylltiedig â datblygiad niwclear newydd yn Wylfa ac i sicrhau bod unrhyw ddatblygiad yn cael ei ddatblygu mewn modd sy'n cydnabod a llwyr werthfawrogi naws yr ardal leol. Mae'r Cyngor hefyd wedi mynnu ac wedi rhoi llawer o bwys ar sicrhau bod Gogledd Ynys Môn yn chwarae rhan allweddol yng nghais Porthladd Rhydd y Cyngor, a all sicrhau twf economaidd cadarnhaol ar yr Ynys. Rhagwelir y bydd y Porthladd Rhydd yn creu rhwng 3,500 a 13,000 o swyddi yng Ngogledd Cymru, gyda'r mwyafrif yn Ynys Môn. Mae dau safle yng Ngogledd Ynys Môn wedi cael eu cynnwys yn yr Achos Busnes Amlinellol a gyflwynwyd i'r ddwy Lywodraeth. Mae'r ardal yn debygol o weld twf mewn swyddi, ac mae safleoedd tir llwyd yn yr ardal wedi cael eu clustnodi i'w hailddatblygu'n safleoedd Porthladd Rhydd uchel eu gwerth, gan sicrhau manteision sylweddol i annog buddsoddiadau gan y sector preifat. Mae'n hanfodol bod y cydweithio agos a gwerthfawr, a'r cymorth ariannol gan Lywodraeth y DU, Llywodraeth Cymru, yr NDA (ac eraill) yn parhau er mwyn trawsnewid yr economi leol er budd ein trigolion a'n cymunedau.

B – Pa opsiynau eraill wnaethoch chi eu hystyried a beth oedd eich rhesymau dros eu gwrthod a/neu ddewis yr opsiwn hwn?
Gwneud dim: dim ymyraethau newydd yng Ngogledd Ynys Môn; nid yw hyn yn cyd-fynd â pholisïau ac uchelgais y Cyngor ac mae'n lleihau'r tebygolrwydd y bydd y sefyllfa'n gwella yng Ngogledd yr Ynys.

C – Am ba reswm y mae hwn yn benderfyniad i'r Pwyllgor Gwaith?
Mae gwireddu uchelgais Cynllun Adfywio Economaidd Gogledd Ynys Môn wedi cael ei nodi fel blaenoriaeth yng Nghynllun y Cyngor (2023-2023) ac mae'n hanfodol er mwyn gwireddu nifer o amcanion y cyngor.

Ch – A yw’r penderfyniad hwn yn gyson â pholisi a gymeradwywyd gan y Cyngor llawn?
Ydi gan ei fod yn cyd-fynd â’r amcanion yng Nghynllun y Cyngor (2023-2028), yn benodol “*Cydweithio i wireddu Cynllun Adfywio Economaidd Gogledd Ynys Môn*” drwy: • greu Ynys Môn iach a llewyrchus ble gall pobl ffynnu • hyrwyddo cyfleoedd i ddatblygu economi’r ynys • ysgogi adfywiad economaidd a chymunedol • parhau i fanteisio ar gyfleoedd cyllido allanol i sicrhau bod anghenion economaidd yr ynys yn cael sylw.
D – A yw’r penderfyniad hwn o fewn y gyllideb a gymeradwywyd gan y Cyngor?
Ydi, nid ydym yn gofyn am gyllid ychwanegol o gyllideb graidd y Cyngor ar hyn o bryd. Hyd yma mae’r holl waith datblygu prosiectau wedi cael ei gefnogi gan y cyllid NDA a sicrhawyd gan y gwasanaeth Datblygu Economaidd. Fodd bynnag, mae’r adroddiad terfynol yn nodi nifer o faterion strategol, sy’n gysylltiedig â Chynllun y Cyngor a’i amcanion strategol. Yn amlwg bydd angen rhywfaint o gyllid i wireddu’r rhain, boed yn gyllid refeniw neu gyfalaf, ar adeg pan fo cyllideb y Cyngor dan bwysau sylweddol. Bydd goblygiadau ariannol y cynlluniau ar gyfer Gogledd Ynys Môn yn cael eu hystyried fel rhan o Gynllun Ariannol Tymor Canolig y Cyngor a phan fydd cyllidebau cyfalaf yn cael eu gosod yn y dyfodol. Rhoddir blaenoriaeth i ddyletswyddau statudol y Cyngor a’r ffrydiau gwaith a fydd yn sicrhau’r buddion mwyaf i drigolion Ynys Môn.

Dd – Asesu’r effaith bosib (os yw’n berthnasol):		
1	Sut mae’r penderfyniad hwn yn cael effaith ar anghenion hir dymor yr Ynys?	Mae’r penderfyniad hwn yn gyfle i sicrhau cyllid i symud prosiectau i fynd i’r afael â’r methiant yn y farchnad yn eu blaen yng Ngogledd Ynys Môn a chyflawni amcanion CAEGYM.
2	A yw hwn yn benderfyniad y rhagwelir y bydd yn atal costau / dibyniaeth ar yr Awdurdod yn y dyfodol? Os felly, sut?	Ydi – os bydd y sefyllfa’n gwaethygu bydd y Cyngor yn wynebu costau uwch yn cynnwys costau tai, gofal cymdeithasol ac addysg.
3	A ydym wedi bod yn gweithio ar y cyd â sefydliadau eraill i wneud y penderfyniad hwn? Os felly, rhowch wybod i bwy.	Yn y gorffennol mae swyddogion CSYM wedi sicrhau symiau sylweddol o arian gan yr NDA a Llywodraeth Cymru i ddatblygu prosiectau yng ngogledd yr Ynys. Byddwn yn parhau i weithio’n agos â noddwyr allanol yn cynnwys yr NDA, Llywodraeth Cymru a’r Gymdeithas i ddatblygu prosiectau i wella’r sefyllfa.
4	A yw dinasyddion Ynys Môn wedi chwarae rhan wrth ddrafftio’r ffordd hon ymlaen, gan gynnwys y rhai y mae’r penderfyniad yn effeithio’n uniongyrchol arnynt? Eglurwch sut.	Ymgynghorwyd yn helaeth fel rhan o CAEGYM er mwyn nodi blaenoriaethau cymunedau. Mae’r ymgynghoriad cyhoeddus diweddar ar y parcdir wedi

Dd – Asesu'r effaith bosib (os yw'n berthnasol):		
		amlygu awch i fuddsoddi yn yr ardal a chefnogi cynnig y Cyngor.
5	Nodwch unrhyw effaith y gallai'r penderfyniad hwn ei gael ar y grwpiau a warchodir o dan Ddeddf Cydraddoldeb 2010	Bydd y grwpiau â nodweddion gwarchodedig o dan Ddeddf Cydraddoldeb 2010 yn elwa o'r amcanion yn yr adroddiad i ddadwneud y dirywiad economaidd gan fod y grwpiau hyn yn fwy tebygol o brofi anfantais economaidd-gymdeithasol
6	Os yw hwn yn benderfyniad strategol, nodwch unrhyw effaith y gallai'r penderfyniad ei gael ar y rhai sy'n profi anfantais economaidd-gymdeithasol.	Bydd y rhai sy'n profi anfantais economaidd gymdeithasol yn elwa'n uniongyrchol o'r ymrwymiad i symud prosiectau yn eu blaen i wella sefyllfa economaidd Gogledd Ynys Môn.
7	Nodwch unrhyw effaith y gallai'r penderfyniad hwn ei gael ar gyfleoedd i bobl ddefnyddio'r Gymraeg ac ar beidio â thrin y Gymraeg yn llai ffafriol na'r Saesneg.	Byddai cynyddu cyfleoedd gwaith yn lleol yn un o gadarnleoedd y Gymraeg yn lleihau allfudo a chynyddu'r defnydd o'r Gymraeg a chryfhau cymunedau.

E – Gyda phwy wnaethoch chi ymgynghori?		Beth oedd eu sylwadau?
1	Prif Weithredwr / Uwch Dîm Arweinyddiaeth (UDA) (gorfodol)	Cefnogi – ond cynnwys mwy o wybodaeth ar yr ymyraethau strategol ehangach megis Wylfa Newydd, Porthladd Rhydd a chydweithio â phartneriaid allweddol.
2	Cyllid / Adran 151 (gorfodol)	Cefnogi – ond dylid cyfeirio'n benodol at y rhagolygon ariannol heriol sy'n wynebu'r Cyngor.
3	Cyfreithiol / Swyddog Monitro (gorfodol)	Cefnogol
4	Adnoddau Dynol (AD)	
5	Eiddo	
6	Technoleg Gwybodaeth a Chyfathrebu (TGCh)	
7	Caffael	
8	Sgriwtini	
9	Aelodau Lleol	

F - Atodiadau:
Adroddiad Effaith Economaidd-gymdeithasol Gogledd Ynys Môn (Mai 2025)

Ff – Papurau cefndir (cysylltwch ag awdur yr adroddiad am unrhyw wybodaeth bellach):
Cynllun Adfywio Economaidd Gogledd Ynys Môn https://www.anglesey.gov.wales/documents/Docs-en/Business/Regeneration/North-Anglesey-Economic-Regeneration-Plan.pdf

Ynys Môn
THE ISLE OF Anglesey

Adroddiad Effaith Economaidd-Gymdeithasol Gogledd Ynys Môn

Ebrill 2024

CYNGOR SIR
YNYS MÔN
ISLE OF ANGLESEY
COUNTY COUNCIL

www.ynysmon.llyw.cymru
www.anglesey.gov.wales

Cynnwys

1 Crynodeb Gweithredol 3
2 Rhagarweiniad 8
3 Gogledd Ynys Môn mewn cyd-destun 9
4 Heriau i economi Gogledd Ynys Môn 14
5 Heriau i gymuned Gogledd Ynys Môn 22
6 Cyfleoedd 28
7 Edrych tua'r dyfodol 33

1 Crynodeb Gweithredol

1.1 Mae Cyngor Sir Ynys Môn (y Cyngor Sir) wedi cynhyrchu'r adroddiad tystiolaeth hwn i egluro'r sefyllfa a heriau presennol sy'n wynebu Gogledd yr Ynys ynghyd ag **uchelgais buddsoddi'r Cyngor er mwyn mynd i'r afael â heriau economaidd-gymdeithasol yr ardal.**

1.2 Ers cynhyrchu'r adroddiad diwethaf ar Ogledd Ynys Môn yn 2019, mae'r ffaith bod safleoedd cyflogaeth mawr fel Rehau wedi cau a gwaith yn parhau ar ddatgomisiynu'r orsaf niwclear Wylfa Magnox flaenorol, ynghyd â phandemig Covid-19, wedi **gwaethygu'r colledion swydd oedd eisoes wedi digwydd yn sgîl cau Octel a'r heriau economaidd-gymdeithasol cysylltiedig i'r gymuned a'r gweithlu.**

1.3 Mae **Gogledd yr Ynys wedi bod yn dirywio'n barhaus ers ugain mlynedd o leiaf.** Oherwydd prinder gwaith, mae siaradwyr Cymraeg oedran gweithio wedi symud allan gyda'u teuluoedd, gan adael poblogaeth sy'n heneiddio ac economi dan bwysau.

1.4 Mae **gan Ogledd yr Ynys gyfleoedd sylweddol** - mae'r Cyngor Sir a'i bartneriaid strategol (gan gynnwys yr Asiantaeth Datgomisiynu Niwclear (NDA)) yn gweithio'n galed i adfywio'r ardal.

1.5 Mae angen hefyd penderfyniadau a buddsoddiadau strategol i greu'r newid strwythurol sydd taer ei angen ar yr ardal – mae **defnyddio safle Wylfa yn y dyfodol** (naill ai ar gyfer Adweithyddion Modiwlar Bach (SMR) neu orsaf niwclear 'giga') a **statws Porthladd Rhydd** yn hanfodol i hyn. Mae'r ffaith bod Llywodraeth y DU wedi prynu safle Wylfa am £160m yn ddiweddar yn gam yn y cyfeiriad iawn.

1.6 **Bydd y Porthladd Rhydd hefyd yn gatalydd i'r economi.** Mae wedi'i ddylunio i roi hwb sylweddol i'r Rhaglen Ynys Ynni fel bod Ynys Môn yn arwain y byd mewn ynni carbon isel, a hwb i fasnach drwy Borthladd Caergybi. Bydd safle Treth Gogledd Ynys Môn yn impetws pellach i adfywio gogledd yr Ynys.

Mae'r economi leol yn dioddef ar ôl i safleoedd cyflogaeth hanesyddol bwysig, yn cynnig swyddi da a sefydlog, gau.

1.7 Roedd dirywiad y diwydiannau a fu'n bwysig yn hanesyddol, a chau safleoedd cyflogaeth, wedi dechrau ymhell cyn i Wylfa Magnox gau. Yn 2004, ar ôl mwy na hanner canrif, penderfynodd gwmni Great Lakes Chemical Corporation gau ffatri Octel yn Amlwch gyda **dros gant o swyddi da, medrus lleol yn cael eu colli.**

1.8 Gwelodd ddatgomisiynu Wylfa Magnox a chau Rehau **485 o swyddi'n cael eu colli rhwng 2015 a 2021, oedd yn cyfateb i 21% o holl swyddi'r ardal yn 2021.** Roedd y rhain yn gyflogwyr gwerth uchel, cyflogau uchel pwysig.

1.9 Yn 2021 dim ond 2,285 o swyddi oedd yng Ngogledd yr Ynys **– llai na 10% o holl swyddi'r Ynys** er bod Gogledd Ynys Môn yn draean o'i harwynebedd. Mae'r ardal bellach wedi'i nodweddu'n drwm gan yr economi sylfaenol – yn benodol **y sectorau gwasanaethau llety a bwyd**, sydd fel arfer â'r cyflogau isaf ond erbyn hyn yn cynnal twristiaeth a lletygarwch.

1.10 Mae Tabl 1 isod yn dangos y gwahaniaeth moel rhwng cyflogau a sectorau yng Ngogledd Ynys Môn – mae gan y swyddi mwyaf niferus hefyd y cyflogau isaf.

Tabl 1: Canran gyflogaeth a chyflogau'r gwahanol sectorau[1]

Diwydiant	Cyflogaeth Gogledd Ynys Môn	Cyflog canolrifol blynyddol Cymru (£)
Mwyngloddio a chwareli	0%	42,206
Cyflenwyr trydan, nwy, stêm ac aer-gyflyru	0%	30,732
Gwasanaethau ariannol ac yswiriant	0%	26,820
Gweithgareddau eiddo tirol	0%	20,349
Gwybodaeth a chyfathrebu	1%	29,803
Amaethyddiaeth, coedwigaeth a physgota	2%	22,969
Gweinyddiaeth gyhoeddus ac amddiffyn; nawdd cymdeithasol gorfodol	2%	30,550
Gweithgareddau gwasanaeth eraill	2%	20,308
Cludiant a storio	4%	24,654
Gweithgynhyrchu	4%	30,926
Gweithgareddau proffesiynol, gwyddonol a thechnegol	4%	24,560
Gweithgareddau gweinyddol a gwasanaethau cymorth	5%	19,986
Cyflenwad dŵr; carthffosiaeth, rheoli gwastraff a gwaith adferol	8%	27,887
Gweithgareddau iechyd pobl a gwaith cymdeithasol	11%	22,327
Addysg	11%	25,459
Adeiladu	13%	28,098
Y fasnach gyfanwerthu a manwerthu; trwsio cerbydau a beics modur	13%	17,907
Gwasanaethau llety a bwyd	18%	10,267
	Sectorau cyflogaeth blaenllaw yng Ngogledd Ynys Môn	....sydd fel arfer gyda chyflogau is

1.11 Mae colli swyddi yn y diwydiannau hanesyddol flaenllaw hyn hefyd yn golygu bod Gogledd yr Ynys ond wedi cyfrannu **13% o holl Werth Ychwanegol Crynswth (GVA) Ynys Môn** yn 2020. Roedd twf GVA Gogledd yr Ynys ond yn hanner twf gweddill yr Ynys dros y cyfnod hwn.

1.12 Er i dwristiaeth ar Ynys Môn weld twf sylweddol ar y cyfan, mae Gogledd yr Ynys yn cael trafferth hawlio ei 'siâr', gyda'r rhan fwyaf o ymwelwyr yn aros yn ne'r Ynys.

Mae prinder swyddi da'n arwain at lefelau uchel o gymudo allan o'r ardal, anweithgarwch economaidd ac amddifadedd.

1.13 Mae lefel uchel o gymudo allan o'r ardal i weithio (dim ond 35% o breswylwyr yn cymudo oedd hefyd yn gweithio yng Ngogledd yr Ynys) ond oherwydd ei natur ymylol mae 71% yn aros ar yr Ynys.

1.14 Mae Amlwch, y dref fwyaf yng Ngogledd yr Ynys, yn y 30% uchaf o ardaloedd mwyaf difreintiedig yng Nghymru o ran incwm a chyflogaeth, ac yn y 20% uchaf o rai mwyaf difreintiedig o ran mynediad at wasanaethau. Mae preswylwyr yn gynyddol ddibynnol ar

[1] Arolwg Blynyddol o Oriau ac Enillion (2021 a 2022). Y Gofrestr Fusnes ac Arolwg Cyflogaeth (BRES 2021), ONS. Dylid nodi bod BRES 2022 wedi cael ei ryddhau ond ni ddisgwylir i hyn newid canfyddiadau'r adroddiad yn sylweddol.

fanciau bwyd a rhwng Tachwedd 2022 a Mawrth 2023 roedd cynnydd o bron i 155% yn y defnydd o fanciau bwyd yn Amlwch.

...ac erbyn hyn mae hyd yn oed preswylwyr oedran gweithio'n symud i ffwrdd o'r ardal

1.15 Mae hyn yn creu poblogaeth sy'n heneiddio, wedi'i waethygu gan boblogrwydd yr ardal i bobl wedi ymddeol. Mae hyn yn rhoi mwy o bwysau fyth ar economi a gwasanaethau sy'n cael trafferth ymdopi'n barod.

Ffigwr 1-1: Newid ym mhroffil poblogaeth Gogledd Ynys Môn rhwng 2011 a 2021

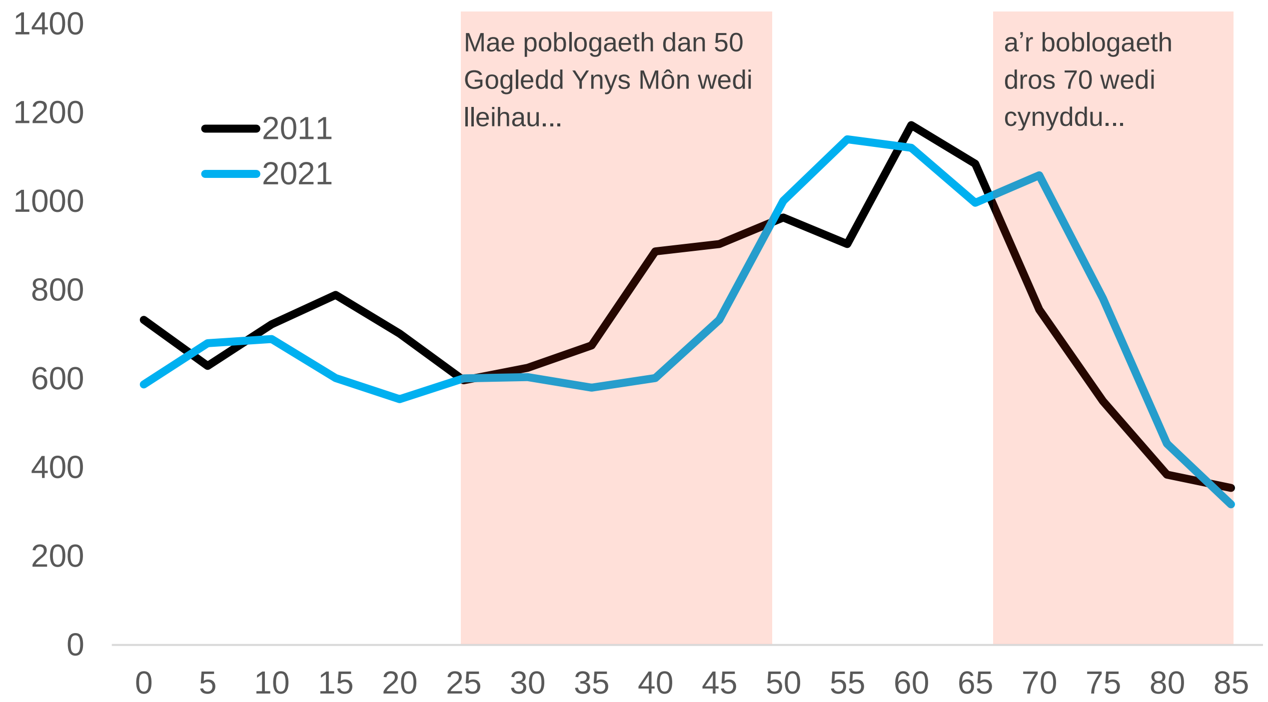

...gan achosi rhagor o broblemau i'r economi leol a gwanhau mwy fyth yr iaith Gymraeg a'i diwylliant a gwead cymunedau'r ardal.

1.16 Mae nifer y preswylwyr yn Amlwch a Llannerch-y-medd sy'n gallu siarad Cymraeg wedi gostwng o bedwar pwynt canran ers Cyfrifiad 2011 (o 62% o'r preswylwyr 3+ oed i 58%).

Bydd buddsoddi yn amgylchedd naturiol a threftadaeth ardderchog yr ardal, ac mewn prosiectau ynni glân, yn creu gwaith, gwella lles a darpariaethau i breswylwyr lleol a denu mwy o ymwelwyr.

1.17 **Mae gwaith adfywio** eisoes ar y gweill gan gynnwys ymyriadau lleol llwyddiannus a phrosiectau mawr yn cael eu dyrannu fydd yn cynnal swyddi a buddsoddiad yng Ngogledd Ynys Môn. Fodd bynnag mae unrhyw newid strwythurol yn gofyn cael cydweithrediad rhwng partneriaid lleol, rhanbarthol a chenedlaethol. Mae defnyddio safle Wylfa yn y dyfodol, a'r cyfleoedd a ddaw o statws Porthladd Rhydd, yn greiddiol i adfywio'r Gogledd.

1.18 Mae'r **gwaith parhaus o ddatgomisiynu safle Wylfa Magnox yn cynnal swyddi da** a bydd hyn yn parhau dros y tymor canolig. Mae'r Cyngor Sir wedi ymrwymo i weithio gyda'r NDA i achub ar bob cyfle i sicrhau manteision y broses ddatgomisiynu i bobl leol.

1.19 Mae **Cynllun Buddsoddi Canol Tref Amlwch** yn cynnwys cynlluniau i droi ardal helaeth, a ddefnyddiwyd yn flaenorol gan y diwydiant copor ac i dipio gwastraff trefol, yn dirlun parc ynghyd â darn golygfaol newydd o Lwybr Arfordir Cymru a gwelliannau ffisegol i dir y cyhoedd. Yn ddiweddar, codwyd arwyddion newydd modern yn ac o gwmpas y dref a'r porthladd i dynnu sylw at dreftadaeth ddiwydiannol gyfoethog Amlwch. Bydd y gwelliannau hyn yn helpu i ddenu ymwelwyr i'r ardal leol a gwella lles y gymuned.

1.20 Disgwylir i **Raglen Ynys Ynni Ynys Môn a phrosiectau ynni glân eraill** greu cyfleoedd gwaith sylweddol ar gyfer ystod amrywiol o sgiliau a phroffesiynau yn ystod y cyfnodau adeiladu a gweithredol.

1.21 Disgwylir i'r dynodiad diweddar o **Borthladd Rhydd** ar gyfer Ynys Môn greu rhwng 3,500 a 13,000 o swyddi da a medrus yng ngogledd Cymru. Gall hyn yn ei dro **greu manteision i'r gadwyn gyflenwi a chreu swyddi newydd yng Ngogledd yr Ynys** yn sgîl datblygu safleoedd y Porthladd Rhydd (yn enwedig Safle Treth Gogledd Ynys Môn).

Bydd cyllid yn y dyfodol yn helpu i wireddu manteision y cynigion hyn.

1.22 Mae angen mwy o fuddsoddiad i adeiladu ar gynlluniau llwyddiannus ynghyd ag ymyrryd strategol yng Ngogledd yr Ynys. Mae hyn yn unol â Chynllun y Cyngor (2023-2028) a'r gwaith o gyflawni amcanion Cynllun Adfywio Economaidd Gogledd Ynys Môn (NAERP).

1.23 **Prosiectau ynni glân a buddsoddi yn Wylfa yw dyfodol Gogledd Ynys Môn –** drwy **raglen ddatgomisiynu'r NDA a phrosiectau niwclear newydd**.

1.24 Yn y gyllideb ddiweddaraf (Mawrth 2024), cyhoeddodd Lywodraeth y DU ei bod wedi prynu safle Wylfa Newydd. Mae'r Cyngor Sir yn croesawu'r cyhoeddiad hwn yn wresog iawn ynghyd â'r elfen o ymrwymiad y mae'n ei roi i'r gymuned leol a buddsoddwyr posib mewn pŵer niwclear. Rydym yn cydnabod bod ansicrwydd o hyd a heb ddiystyru o gwbl faint o waith cynllunio, seilwaith a chyllid y bydd ei angen i ddarparu gorsaf pŵer niwclear newydd. Er hynny mae'r pryniant yn gam pwysig mewn cyflwyno manteision trawsnewidiol ynni niwclear i Ynys Môn ac yn enwedig i Ogledd yr Ynys.

1.25 Yn y tymor byrrach, mae prosiectau ar y gweill fydd yn cynnal yr economi a gwella lles preswylwyr Gogledd Ynys Môn ond na fydd yn arwain at y newid systemig a thrawsnewidiol sydd angen ei weld yn yr ardal. Mae'r rhan fwyaf o unrhyw swyddi a fyddai'n deillio o Wylfa (os yw'n digwydd) yn debygol o fod flynyddoedd i ffwrdd ac yn y cyfamser mae angen buddsoddi yng Ngogledd yr Ynys i greu amgylchedd a fyddai'n hwyluso a gwneud y mwyaf o unrhyw fanteision yn deillio o Wylfa:

- **Ailwampio Terfynell Forol** - bydd cyllid yn cael ei dargedu i ateb y prinder gofod busnes a swyddfeydd o ansawdd uchel drwy ailwampio adeilad Cyngor amlwg na ellir ei osod ar hyn o bryd, sy'n edrych dros yr harbwr rhestredig ym Mhorthladd Amlwch. Bydd hyn yn ateb y galw presennol a'r cynnydd yn y galw o ganlyniad i'r Porthladd Rhydd, niwclear newydd a'r uchelgais i fanteisio ar weithgareddau masnachol yn y Porthladd.

- **Cost gweithredu Parc Cymunedol Amlwch** – mae'r prosiect hwn wedi'i ddwyn ymlaen gan y Cyngor Sir ac wedi ymgynghori â Chyngor Tref Amlwch. Bydd y parc yn gwasanaethu preswylwyr lleol ac ymwelwyr drwy roi cyfle i fwynhau gweithgareddau awyr agored, gan wella cysylltiadau i Lwybr yr Arfordir a'r argraff gyffredinol o'r lle. Mae'r parc wedi'i ddylunio i hwyluso manteision drwy gyflwyno'r datblygiad mewn cyfnodau. Mae cais cynllunio wedi'i gyflwyno.
- **Unedau Busnes Amlwch** - bydd cyllid yn cael ei dargedu i ateb y prinder gofod busnes o ansawdd uchel i gynorthwyo twf busnesau bach a chanolig a phrosiectau ynni glân. Rhoddwyd caniatâd cynllunio unfrydol i'r prosiect yn Ebrill 2024. Eto, bydd hyn yn helpu i ateb y galw presennol ac i ddod.

Cyllid Refeniw Capasiti Tair Blynedd - nid oes gan y Cyngor Sir gapasiti na chyllid i gynllunio a pharatoi bidiau a chynigion ar gyfer prosiectau blaenoriaeth fel y rhai uchod. Bydd y cyllid hwn yn helpu i ddatblygu gwythïen o brosiectau'n barod i'w cynnwys mewn bidiau (e.e. i lywodraeth Cymru neu lywodraeth y DU) pan fydd cyllid ar gael a chylchoedd bidio'n agor.

2 Rhagarweiniad

2.1 Mae Cyngor Sir Ynys Môn (y Cyngor Sir) wedi comisiynu Quod i gyflawni trosolwg trylwyr seiliedig ar dystiolaeth o gyd-destun economaidd-gymdeithasol Gogledd Ynys Môn.

Cyd-destun yr adroddiad

2.2 Mae'r adroddiad a'i ganfyddiadau'n egluro'r heriau presennol sy'n wynebu Gogledd yr Ynys a'r cyfleoedd fydd yn helpu i benderfynu ar themâu a blaenoriaethau'r ymyriadau a'r buddsoddi yn yr ardal.

2.3 Mae'r adroddiad yn adlewyrchu'r ystadegau diweddaraf (gan gynnwys data a ryddhawyd o Gyfrifiad 2021) ac effaith newidiadau a digwyddiadau sylweddol sydd wedi effeithio ar yr economi leol ac ar gymunedau lleol ers 2019, y tro diwethaf i astudiaeth debyg gael ei gwneud. Yn ogystal ag ateb yr heriau, mae'r adroddiad hefyd yn canolbwyntio ar y cyfleoedd y gall Gogledd yr Ynys fanteisio arnynt a gwella amodau cymdeithasol ac economaidd yr ardal. Mae'r adroddiad hwn hefyd yn cyd-fynd a chyfrannu at amcanion Cynllun newydd y Cyngor (2023-2028).

2.4 Mae'r Awdurdod Datgomisiynu Niwclear (NDA) wedi gwahodd rhanddeiliaid i gyfrannu at y Strategaeth Effaith Economaidd-Gymdeithasol ddiweddaraf. Bydd adborth y rhanddeiliaid yn cynorthwyo i benderfynu ar feysydd ffocws a blaenoriaeth y Strategaeth ac yn helpu'r NDA i wneud y defnydd gorau o'r cyllid er mwyn sicrhau'r budd mwyaf i gymunedau. Bydd yr adroddiad hwn yn cynorthwyo'r NDA i ailwampio'r Strategaeth.

2.5 Er mwyn gwireddu potensial Gogledd yr Ynys rhaid cael cefnogaeth yr NDA a phartneriaid strategol eraill – gan gynnwys rôl allweddol a strategol yr NDA fel perchennog tir, ei weithgareddau datgomisiynu ac yn ariannu ymyriadau lleol. Bydd canfyddiadau'r adroddiad hwn yn bwydo i Strategaeth Effaith Economaidd-Gymdeithasol Leol ddiweddaraf yr NDA ac yn helpu i adnabod y blaenoriaethau buddsoddi a chyllido strategol ar gyfer Gogledd yr Ynys yn y dyfodol.

Strwythur yr adroddiad

2.6 Mae'r adroddiad wedi'i strwythuro fel a ganlyn:

- **Adran 3: Gogledd Ynys Môn mewn cyd-destun** – trosolwg ar ddaearyddiaeth ac economi'r ardal a chyfleoedd posib i ateb ei phroblemau economaidd-gymdeithasol.
- **Adran 4:** Heriau i economi Gogledd Ynys Môn – trosolwg ar yr heriau presennol a hanesyddol o ran cyflogaeth a chynhyrchedd yr ardal.
- **Adran 5:** Heriau i gymuned Gogledd Ynys Môn - trosolwg ar yr heriau presennol a hanesyddol ar gyfer preswylwyr.
- **Adran 6:** Cyfleoedd – trosolwg ar y cyfleoedd y gallai Gogledd yr Ynys fanteisio arnynt gan egluro'r angen am ymyriadau.
- **Adran 7:** Prosiectau'r Dyfodol – Prosiectau'r Dyfodol ar gyfer Gogledd yr Ynys sy'n cael blaenoriaeth gan y Cyngor Sir.

3 Gogledd Ynys Môn mewn cyd-destun

3.1 Mae Gogledd Ynys Môn yn ymestyn dros 23,000 ha o dir. Mae hyn yn 33% o holl arwynebedd tir Ynys Môn. Y dref fwyaf yw Amlwch (poblogaeth Cyfrifiad 2021: 2,450) – gyda chyfres o bentrefi llai, a'r mwyaf o'r rhain yw Cemaes (poblogaeth Cyfrifiad 2021: 800). Mae'n gartref i orsaf niwclear flaenorol Wylfa Magnox (sydd yn y broses o gael ei datgomisiynu)[2] yn ogystal â nifer o safleoedd tir llwyd mawr gan gynnwys Rhosgoch a hen safle Octel.

3.2 Mae gan yr ardal 13,200 o breswylwyr a thua 2,300 o swyddi. Mae dwysedd y boblogaeth a'r gyflogaeth yn isel iawn a'r rhan fwyaf o'r swyddi yn yr economi sylfaenol.[3]

3.3 Oherwydd lleoliad ymylol Gogledd yr Ynys, draw o'r prif ffyrdd a'r rheilffyrdd a gyda gwasanaeth trafnidiaeth gyhoeddus gwael, mae ei phoblogaeth breswyl a gweithio'n llai dwys na gweddill Ynys Môn a Chymru'n gyffredinol. Dangosir hyn yn a Tabl 2 isod.

Ffigwr 3-1: Lleoliad ymylol Gogledd Ynys Môn

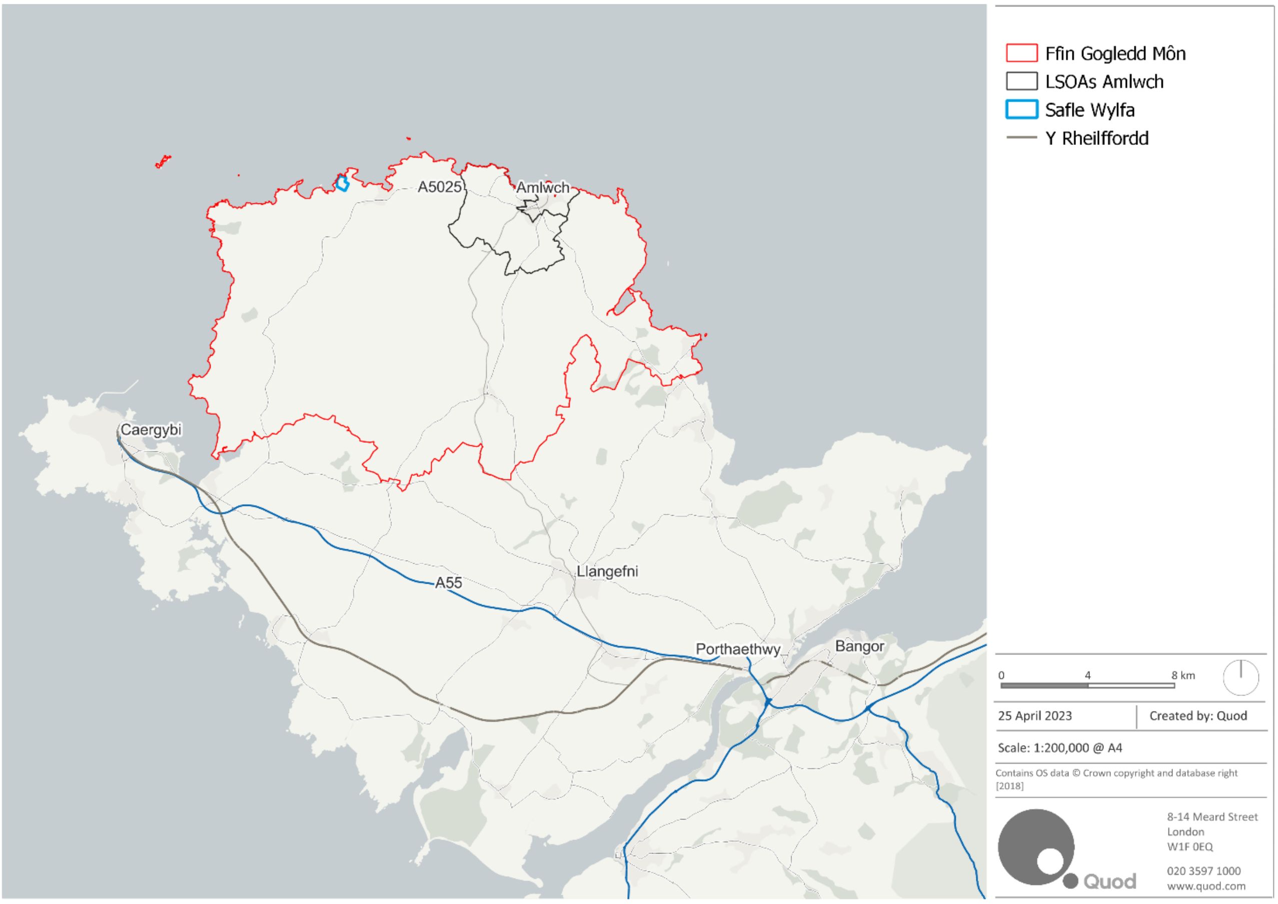

[2] https://www.dailypost.co.uk/business/business-news/last-spent-fuel-flask-departs-16944436
[3] Mae gwasanaethau a chynhyrchion yr economi sylfaenol yn darparu'r nwyddau a'r gwasanaethau sylfaenol hynny y mae pob dinesydd yn dibynnu arnynt yn aros yn ddiogel, gwâr a di-risg. Mae gwasanaethau iechyd a gofal, bwyd, tai, ynni, adeiladu, twristiaeth a siopau manwerthu ar y stryd fawr i gyd yn enghreifftiau o'r economi sylfaenol. https://businesswales.gov.wales/cy/yr-economi-sylfaenol

Tabl 2: Poblogaeth breswyl a phoblogaeth weithio Gogledd Ynys Môn o'i gymharu ag Ynys Môn a Chymru'n gyffredinol[4]

	Nifer y preswylwyr	Preswylwyr i bob cilometr sgwâr	Cyflogaeth	Cyflogaeth i bob cilometr sgwâr
Gogledd Ynys Môn	13,200	**57**	2,275	**10**
Gweddill Ynys Môn	68,900	97	23,000	32
Cymru	3,107,500	150	1,335,500	64

3.4 Ers cynhyrchu'r adroddiad hwn ddiwethaf yn 2019, mae ffatri Rehau wedi cau ei drysau ac aeth Gogledd yr Ynys, fel gweddill y byd, drwy bandemig Covid-19. Nid dyma ddechrau'r trafferthion economaidd i Ogledd yr Ynys – mae wedi bod yn dirywio'n barhaus ers amser maith ac mae taer angen buddsoddiad strwythurol a strategol. Trafodir y problemau a'r cyfleoedd yn fanwl drwy gydol yr adroddiad hwn.

Cyd-destun polisi a strategol

3.5 Mae adfywio Gogledd Ynys Môn wedi'i gysylltu i bolisi cenedlaethol, rhanbarthol a lleol.

Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol

3.6 Mae polisi yng Ngogledd Ynys Môn, fel gweddill Cymru, wedi'i gysylltu i'r saith nod llesiant a gyflwynir yn Neddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (Cymru) 2015. Y rhai mwyaf perthnasol yn y fan hyn yw:

- **Cymru ffyniannus:** cymdeithas arloesol a chynhyrchiol sy'n datblygu economi o bobl fedrus ac addysgedig sy'n cynhyrchu cyfoeth a chreu cyfleoedd cyflogaeth.
- **Cymru iachach:** cymdeithas lle y mae pobl yn mwynhau'r lles corfforol a lles meddwl gorau.
- **Cymru fwy cyfartal:** cymdeithas lle y bydd pobl yn gallu cyflawni eu potensial beth bynnag yw eu cefndir neu amgylchiadau (gan gynnwys eu cefndir ac amgylchiadau economaidd-gymdeithasol).
- **Cymru o gymunedau cydlynol:** cymunedau deniadol, hyfyw, diogel ac wedi eu cysylltu.
- **Cymru lle mae'r iaith Gymraeg a'i diwylliant yn ffynnu:** cymdeithas sy'n hyrwyddo a gwarchod yr iaith Gymraeg a diwylliant a threftadaeth Cymru ac sy'n annog pobl i gymryd rhan yn y celfyddydau ac mewn chwaraeon a hamdden.

Y Cynllun Datblygu Lleol Ar y Cyd

[4] NOMIS 2023, Y Gofrestr Fusnes ac Arolwg Cyflogaeth (BRES) 2021. Dylid nodi bod BRES 2022 wedi cael ei ryddhau ond ni ddisgwylir i hyn newid canfyddiadau'r adroddiad yn sylweddol.

3.7 Cafodd y Cynllun Datblygu Lleol Ar y Cyd ei fabwysiadu ar 31 Gorffennaf 2017 fel strategaeth datblygu defnydd tir dros gyfnod o 15 mlynedd a'i ffocws ar ddatblygu cynaliadwy.

3.8 Mae'r Cyngor wedi dechrau'r broses o ddiweddaru'r Cynllun Datblygu Lleol Ar y Cyd – gan gynnwys ystyried safleoedd yng Ngogledd Ynys Môn.

Cynllun y Cyngor 2023-2028

3.9 Mae adfywio a thwf economi Gogledd Ynys Môn yn unol â gweledigaeth y Cyngor o 'greu Ynys Môn iach a ffyniannus lle y gall pobl ffynnu'.

3.10 Mae Cynllun 2023-2028 yn nodi'r blaenoriaethau ar gyfer moderneiddio gwasanaethau a ffyrdd o weithio'r Cyngor. Mae'r Cynllun yn cynnwys chwe amcan strategol a'r rhai mwyaf perthnasol i adfywio Gogledd Ynys Môn yw:

- Yr Iaith Gymraeg – cynyddu cyfleoedd i gael dysgu a defnyddio'r iaith;
- Addysg – sicrhau darpariaeth effeithiol ar gyfer y genhedlaeth bresennol a rhai'r dyfodol;
- Economi – hyrwyddo cyfleoedd i ddatblygu economi'r Ynys; a
- Newid Hinsawdd – ymateb i'r argyfwng, delio gyda newid a gweithio tuag at ddod yn sefydliad sero-net erbyn 2030.

Cynllun Adfywio Economaidd Gogledd Ynys Môn

3.11 Mae Cynllun Adfywio Economaidd Gogledd Ynys Môn (NAERP) yn cyflwyno'r weledigaeth ar gyfer yr ardal. Ei nod yw dod â manteision economaidd i Ogledd yr Ynys a helpu i ateb yr heriau a gyflwynir yn sgîl datgomisiynu Wylfa A a chau ffatri Rehau, a gwneud y mwyaf o botensial safle Wylfa, gyda ffocws o'r newydd ar ôl i Lywodraeth y DU brynu'r safle.

3.12 Mae'r Cynllun Adfywio'n rhoi fframwaith i helpu i dywys penderfyniadau buddsoddi a chyfeirio partneriaid at flaenoriaethau'r ardal. Mae'r Cynllun Adfywio wedi'i ategu gan Gynllun Gweithredu sy'n cyflwyno'r prosiectau penodol fydd yn cael eu darparu a bydd yn cael ei ddiweddaru'n rheolaidd i sicrhau y gellir adrodd ar gynnydd y prosiectau, ac unrhyw brosiectau newydd sy'n cwrdd â'r themâu blaenoriaeth. Mae'r cynllun hwn yn cyd-fynd a bydd yn cyfrannu at ddatblygiad economaidd Ynys Môn a Gweledigaeth Dwf Gogledd Cymru.

Yr NDA

3.13 Mae Strategaeth Effaith Gymdeithasol a Chymunedau (2024)[5] yr NDA yn cydnabod amgylchiadau economaidd-gymdeithasol canlynol yr ardal leol:

- Y dibynnu trwm ar Safle Gwasanaethau Adfer Niwclear Wylfa Magnox, a'r sefyllfa wedi gwaethygu ar ôl i nifer o gyflogwyr mawr ar yr Ynys gau yn y blynyddoedd diwethaf;

---

[5] https://www.gov.uk/government/publications/nda-social-impact-and-communities-strategy-april-2024/nda-social-impact-and-communities-strategy-april-2024

- Cryfder economaidd isel yr ardal;

- Cryfderau eraill yr ardal gan gynnwys "arlwy twristiaeth bywiog a deniadol" a "ffocws strategol ar ynni gwyrdd".

3.14 Mae'n ail-bwysleisio ymrwymiad parhaus yr NDA i gefnogi Morlais, y Rhaglen 'Cymunedau Llewyrchus' a Chynllun Adfywio Economaidd Gogledd Ynys Môn.

Rôl strategol partneriaid allweddol gan gynnwys yr NDA

3.15 Mae gan yr NDA rôl allweddol i'w chwarae yng Ngogledd Ynys Môn – mae ei rôl fel perchennog tir mawr, mewn datgomisiynu safleoedd Wylfa Magnox, ac fel cyllidwr, yn golygu ei fod yn bartner strategol pwysig yn Ynys Môn.

3.16 Ar ôl ystyried heriau economaidd-gymdeithasol neilltuol Gogledd Ynys Môn (a ddisgrifiwyd uchod) a chydnabod yr ansicrwydd o gwmpas statws prosiect Wylfa Newydd, yn 2019 cyhoeddodd yr NDA ymrwymiad i amrywiol brosiectau fel rhan o Gynllun Adfywio Economaidd Gogledd Ynys Môn (NAERP)[6][7]:

- Unedau busnes newydd – yn Amlwch ac mewn lleoliadau addas eraill wrth i gyfleoedd godi.
- Hyrwyddo buddsoddiad preifat – hyrwyddo a chefnogi buddsoddiadau newydd yn yr ardal.
- Cymorth i fusnesau – sicrhau cymorth a chyngor i fusnesau newydd ac i fusnesau sydd eisiau ehangu.
- Addysg, sgiliau a chyflogadwyedd – datblygu sgiliau a phrofiad gwaith i bobl leol a pharhau i fuddsoddi yn y campws peirianneg yn Grŵp Llandrillo-Menai a chyfleoedd arloesi ac Ymchwil a Datblygu ehangach drwy M-Sparc Cymru.
- Mynydd Parys – datblygu'r safle ymhellach fel atyniad twristiaeth a darparu cysylltiadau iddo / ohono.
- Ardal harbwr Cemaes – achub ar gyfleoedd i wella edrychiad a gwerth economaidd yr ardal.
- Datblygiadau Ynys Ynni Ynys Môn.
- Cymorth ariannol i Môn CF ac yn enwedig drwy ddarparu hyfforddiant er mwyn arfogi pobl Ynys Môn â'r sgiliau angenrheidiol i ddod o hyd i waith.
- Paratoi Bargen Dwf Gogledd Cymru – sy'n cynnwys prosiect Porth Caergybi, Canolfan Rhagoriaeth Niwclear.

3.17 Noda'r NAERP hefyd fod *"cyfleoedd yn bodoli i adfywio safleoedd allweddol yn yr ardal a chyflwyno tir newydd ar gyfer buddsoddi. Byddai cyflwyno tir ac adeiladau ychwanegol ar gyfer*

[6] Strategaeth Effaith Economaidd-Gymdeithasol Leol yr NDA (2020): https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/897130/NDA_local_social_and_economic_impact_strategy_2020_update.pdf
[7] NAERP 2019: https://www.ynysmon.llyw.cymru/documents/Dogfennau-Cy/Busnes/Adfywio/Cynllun-Adfywio-Economaidd-Gogledd-Ynys-M%C3%B4n.pdf

unedau deori a thwf yn cynorthwyo mentrau a busnesau bach a chanolig i ddatblygu." Dyma'n union beth y mae'r Prosiect Ailwampio Terfynell Forol yn ceisio ei gyflawni.

3.18 Mae'r adroddiad hwn yn asesu pa rai o'r prosiectau uchod y dylai'r Cyngor Sir ganolbwyntio arnynt a faint o arian sydd ei angen i'w datblygu.

4 Heriau i economi Gogledd Ynys Môn

4.1 Mae heriau economaidd Gogledd Ynys Môn yn deillio o golli swyddi yn sgîl cau safleoedd cyflogaeth mawr fel Wylfa Magnox, Rehau ac Octel. Collwyd rhwng 500 a 570 o swyddi'n uniongyrchol gyda llawer mwy'n cael eu colli'n anuniongyrchol a thrwy'r gadwyn gyflenwi leol. Ni ddaeth swyddi cystal yn lle'r rhai a gollwyd gan adael Gogledd Ynys Môn gyda dwysedd cyflogaeth isel a thwf cynhyrchedd sydd ar ei hôl hi o'i gymharu ag ardaloedd eraill.

Mae cyflogaeth yr ardal yn isel iawn a'r rhan fwyaf o'r swyddi yn yr economi sylfaenol

4.2 Yng Ngogledd yr Ynys roedd y 2,285 o swyddi a gofnodwyd yn 2021 yn llai na 10% o holl gyflogaeth Ynys Môn.[8]

4.3 Mae'r gyflogaeth leol yn bennaf yn yr economi sylfaenol, gan symud i ffwrdd yn amlwg o'r swyddi medrus hanesyddol a dalai gyflogau uchel fel rhai'r sectorau gweithgynhyrchu, cludiant a storio. Y sector mwyaf yw llety a bwyd sy'n cyfrif am 18% o gyflogaeth Gogledd Ynys Môn fel y mae Ffigwr 4-1 yn ei ddangos isod. Mae hyn yn uwch na ffigurau cyfartalog Ynys Môn a Chymru'n gyffredinol, sy'n 14% am y naill a 8% am y llall.

4.4 Y sectorau ail fwyaf yw manwerthu ac adeiladu (13% yr un).

Ffigwr 4-1: Cyfran gyflogaeth y gwahanol sectorau[9]

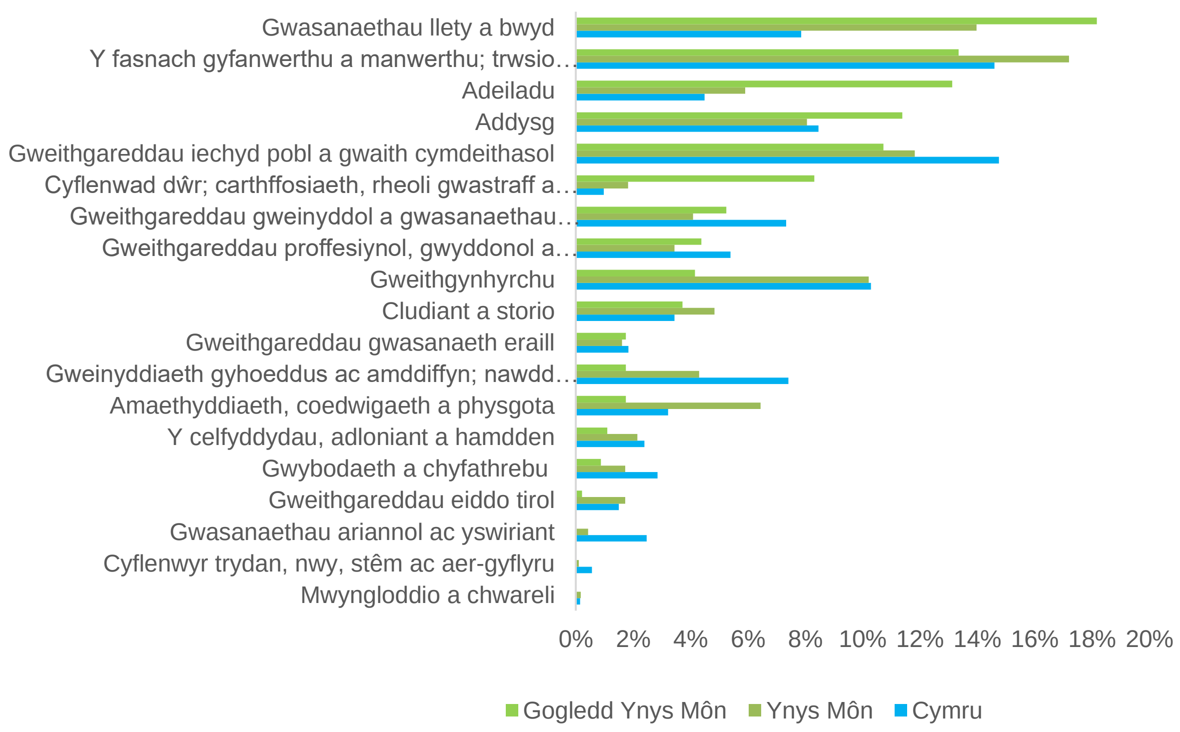

[8] Y Gofrestr Fusnes ac Arolwg Cyflogaeth (BRES) 2021. Dylid nodi bod BRES 2022 wedi cael ei ryddhau ond ni ddisgwylir i hyn newid canfyddiadau'r adroddiad yn sylweddol.
[9] Ibid.

4.5 Mae dwysedd swyddi yn y rhan yma o'r Ynys hefyd yn isel gyda Gogledd yr Ynys ond yn cynnig 10 swydd i bob cilometr sgwâr a dim ond Amlwch sydd â chrynodiad sylweddol o swyddi. Gwelwn hyn yn Ffigwr 4-2 sydd hefyd yn dangos manwerthu, llety, bwyd, y celfyddydau, adloniant a hamdden fel y prif sectorau yn Amlwch.

Ffigwr 4-2: Dwysedd swyddi yng Ngogledd Ynys Môn o'i gymharu â gweddill yr Ynys[10]

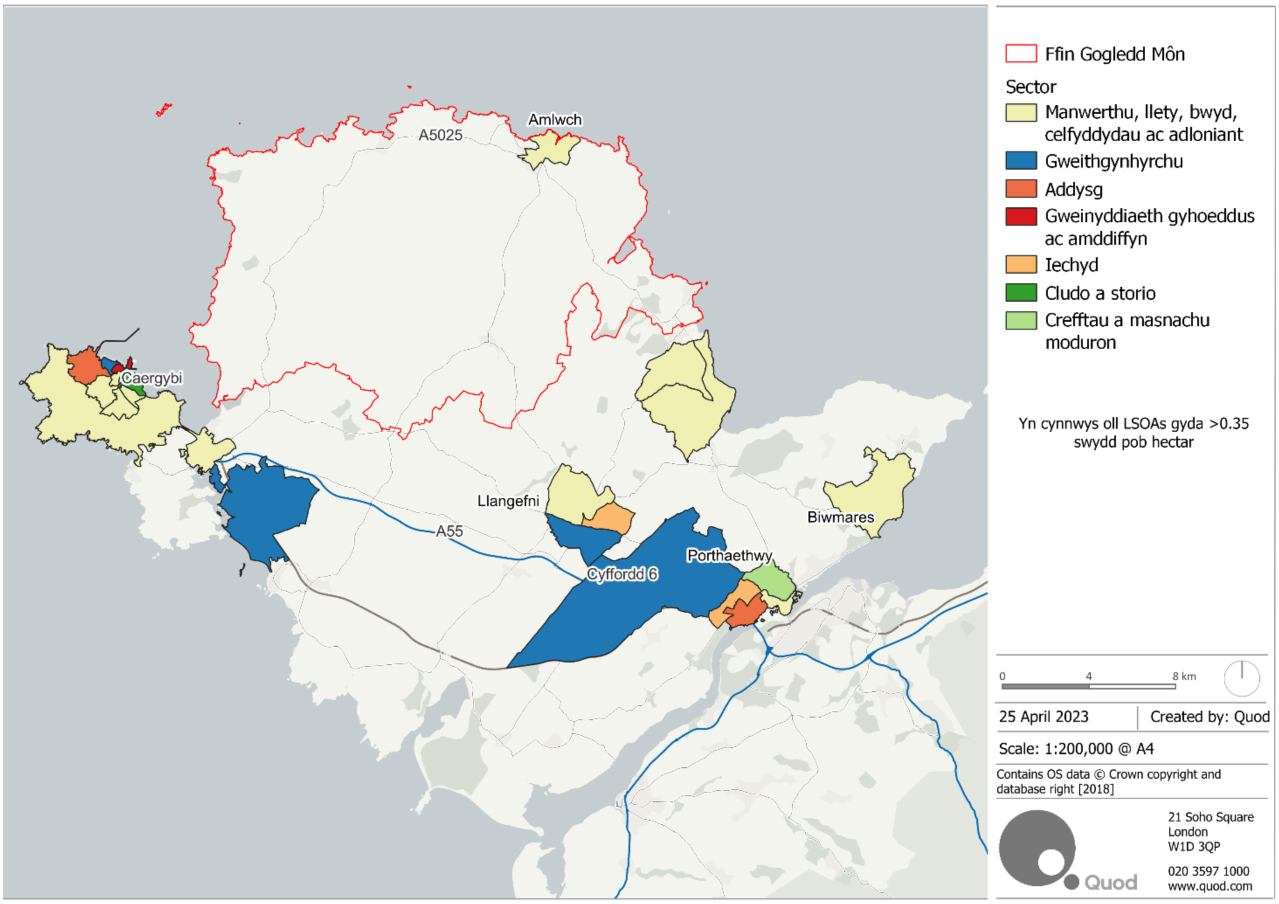

Mae Gogledd yr Ynys wedi'i chysylltu'n wael.

4.6 Yn wahanol i drefi mawr eraill ar Ynys Môn, mae Amlwch yn bell o Wibffordd yr A55 sy'n cynorthwyo rhannau eraill o'r Ynys i elwa o gysylltedd ac sydd â mwy o siawns o ddenu gweithwyr ac ymwelwyr fel ei gilydd.

4.7 Ar gyfartaledd yn y car, mae'n cymryd rhwng 25 a 30 munud i gyrraedd Cyffordd 6 ar yr A55 (ger Llangefni) o Amlwch ac o leiaf 25 munud i gyrraedd Cyffordd 5 ar yr A55 (ger Rhosneigr) ar y ffordd i Gaergybi.

4.8 I deithio o Amlwch i Gaergybi yn y car, mae'n cymryd rhwng 35 a 40 munud er bod y ddwy dref ond 14 milltir oddi wrth ei gilydd.

[10] Y Gofrestr Fusnes ac Arolwg Cyflogaeth (BRES) 2021. Dylid nodi bod BRES 2022 wedi cael ei ryddhau ond ni ddisgwylir i hyn newid canfyddiadau'r adroddiad yn sylweddol.

Ac mae trafnidiaeth gyhoeddus yn gwbl anfoddhaol.

4.9 Mae mynediad at drafnidiaeth gyhoeddus ar Ynys Môn gyda'r gwaethaf yng Ngogledd Cymru, gyda gwasanaethau anfynych a drud ac oriau gweithredu cyfyngedig. [11]

4.10 Mae'r sefyllfa yng Ngogledd yr Ynys yn waeth fyth. Yn y bore dim ond un gwasanaeth bws sy'n mynd o Gaergybi, tref fwyaf Ynys Môn, i Amlwch i gyrraedd cyn 9am.

4.11 Mae lleoliad ymylol yr ardal a'i mynediad gwael at drafnidiaeth gyhoeddus yn golygu ei bod yn anoddach i Ogledd yr Ynys ddenu cyflogwyr i leoli yn yr ardal – oherwydd y gweithlu bychan y gellir dewis ohono a diffyg cysylltedd i gadwyni cyflenwi a'r farchnad.

Mae llai o swyddi yn y diwydiannau oedd unwaith yn flaenllaw...

4.12 Yn y blynyddoedd diwethaf mae'r diwydiannau oedd unwaith yn flaenllaw yng Ngogledd yr Ynys, ac yn allweddol i'r economi leol, wedi dirywio'n sylweddol.

4.13 Ers 2004 collwyd dros 2,300 o swyddi ar ôl i fusnesau gau ar draws Ynys Môn. O'r rhain roedd rhwng 500 a 575 yng Ngogledd yr Ynys – yn Wylfa Magnox, Octel a Rehau. Roedd hyn yn rhan fawr o'r economi ac yn cyfateb i fwy na 20% o'r holl swyddi presennol yng Ngogledd yr Ynys.

4.14 Roedd colli Wylfa Magnox, yn enwedig, yn ergyd fawr i economi Gogledd yr Ynys. Yn ei anterth roedd yn cyflogi tua mil o bobl. Mae'r gwaith datgomisiynu'n parhau i gyflogi gweithwyr, a bydd hyn yn parhau dros y tymor canolig, ac mae'r Cyngor Sir yn ymrwymedig i weithio gyda'r NDA i achub ar bob cyfle i sicrhau budd o'r broses ddatgomisiynu i'r ardal leol.

4.15 Rhwng 2015 a 2021, collwyd 450 o swyddi yng Ngogledd yr Ynys (i lawr o 510 i ddim ond 25) yn y sector trydan, nwy, stêm ac aer-gyflyru, sef 21% o'r holl swyddi yn yr ardal yn 2021. Y prif reswm am hyn oedd cau Wylfa Magnox (pan gollwyd 300-350 o swyddi) a diffyg swyddi eraill i weithwyr medrus yn y diwydiant.

4.16 Mae Strategaeth Effaith Economaidd-Gymdeithasol Leol yr NDA (2020)[12] yn cydnabod bod poblogaeth Gogledd yr Ynys wedi dibynnu'n drwm ar Orsaf Niwclear Wylfa Magnox am gyflogaeth a thwf economaidd a bod swyddi eraill o werth uchel yn brin yn yr ardal. Roedd cau ffatri Rehau'n ergyd arall i economi Gogledd yr Ynys pan gollwyd cant o swyddi. Roedd 70% o'r staff a oedd yn gweithio yn Rehau yn byw yng Ngogledd yr Ynys a 25% yn Amlwch ei hun.

4.17 Mae colli'r cyflogwyr hyn wedi cael effaith negyddol ar sawl cenhedlaeth o deuluoedd yr ardal. Er enghraifft, roedd 70% o'r swyddi yn Rehau yn cael eu cyflawni gan wahanol genedlaethau o'r un teuluoedd. Roedd bron i 30% o weithwyr Rehau yn 55+ oed pan gaeodd y ffatri. Er eu bod yn agos at oed ymddeol, mae'r gweithwyr hyn wedi cael trafferth neilltuol dod o hyd i waith newydd ar ôl i'r safle hwn gau. Mae Tabl 3 isod yn dangos cyfanswm y colledion swydd yn dilyn cau ffatrïoedd ar Ynys Môn.

---

[11] https://www.llyw.cymru/sites/default/files/publications/2023-01/nwtc-datganiad-y-cynnydd.pdf

[12] Strategaeth Effaith Economaidd-Gymdeithasol Leol yr NDA (2020): https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/897130/NDA_local_social_and_economic_impact_strategy_2020_update.pdf

4.18 Mae Tabl 3 isod yn dangos cyfanswm y swyddi a gollwyd yn sgil cau ffatrïoedd ar Ynys Môn

Tabl 3: Colledion swydd ar Ynys Môn yn dilyn cau ffatrioedd ers 2004[13]

Blwyddyn	Cwmni	Colledion Swydd
Gogledd Ynys Môn		
2004	Octel	100 - 120
2015-	Wylfa Magnox	300 – 350 (mwy pan oedd yn ei anterth)
2019	Rehau	100
Cyfanswm Gogledd yr Ynys		**500 - 570**
Gweddill Ynys Môn		
2006	Cig Môn	100
2008	Peboc	60
2008	Eaton Electrical	265
2009	Anglesey Aluminium	300 - 400
2013	Welsh Country Foods	300 - 350
2019	Marco Cable Management	40
2022	Orthios	120
2023	2-Sisters	730
Cyfanswm		**2,415 - 2,635**

4.19 Cafwyd hefyd effeithiau canlyniadol ar ôl i fusnesau gau mewn llefydd eraill ar yr Ynys – caeodd ffatri 2-Sisters yn Llangefni yn ddiweddar gyda 730 o swyddi'n cael eu colli a 57 o'r rheini'n byw yng Ngogledd yr Ynys.

4.20 Yn y gyllideb ddiweddaraf (Mawrth 2024), cyhoeddodd Lywodraeth y DU ei bod wedi prynu safle Wylfa Newydd. Mae hyn yn cynyddu'r sicrwydd y bydd niwclear newydd (giga neu adweithyddion SMR) ar y safle ac yn ei gwneud yn fwy tebygol y daw rhai o'r swyddi 'a gollwyd' yn ôl i Ogledd yr Ynys – gan roi hyder i'r gymuned leol ac i fuddsoddwyr posib mewn pŵer niwclear. Fodd bynnag mae ansicrwydd sylweddol o hyd o gwmpas yr elfennau cynllunio, seilwaith a chyllid y bydd eu hangen i ddarparu gorsaf niwclear newydd. Bydd unrhyw swyddi'n deillio o Wylfa (os yw'n digwydd) rai blynyddoedd i ffwrdd ac yn y cyfamser mae angen buddsoddi yng Ngogledd yr Ynys.

Gwasanaethau llety a bwyd yw'r sectorau cryfaf erbyn hyn....

4.21 Mae isod yn dangos symudiad i ffwrdd o'r hen ddiwydiannau blaenllaw fel gweithgynhyrchu, cludiant a storio a thuag at wasanaethau llety a bwyd.

[13] Ffynhonnell: Cyngor Sir Ynys Môn

Ffigwr 4-3 Symudiad tuag at wasanaethau llety a bwyd fel y diwydiannau blaenllaw[14] [15]

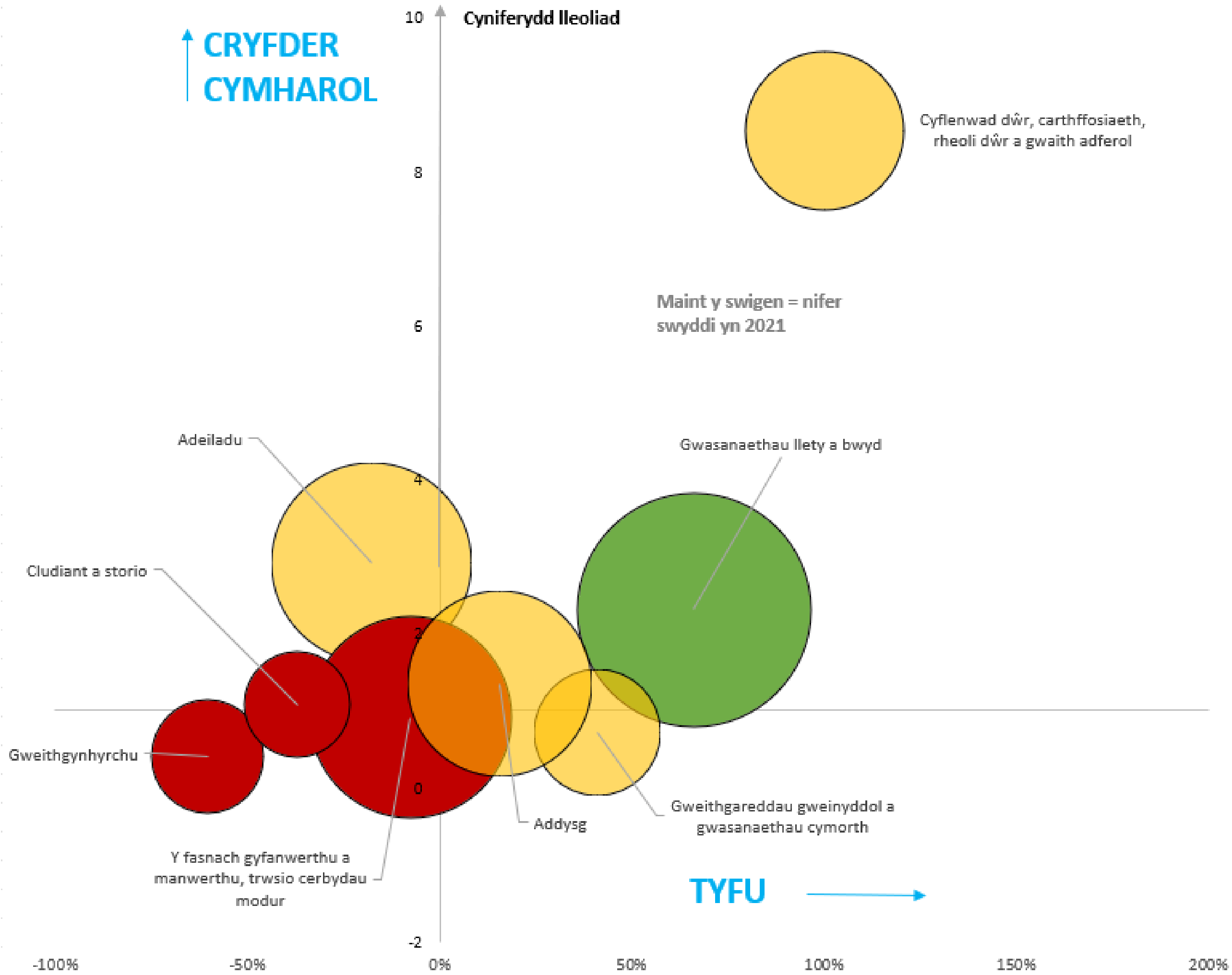

...ond sydd fel arfer gyda chyflogau isel

4.22 Nid yw'n bosib cael data cyflogau yn ôl sector ar gyfer ardal ddaearyddol fach. Fodd bynnag, dengys **Error! Reference source not found.** y gyfran o gyflogaeth sydd gan bob sector ar Ynys Môn, a'r cyflog canolrifol yng Nghymru. Mae'n dangos mai'r sectorau cryfaf, sef manwerthu a llety / bwyd, sydd fel arfer â'r cyflogau isaf.

[14] Arolwg Blynyddol o Oriau ac Enillion (2021 a 2022). Y Gofrestr Fusnes ac Arolwg Cyflogaeth (BRES 2021), ONS. Dylid nodi bod BRES 2022 wedi cael ei ryddhau ond ni ddisgwylir i hyn newid canfyddiadau'r adroddiad yn sylweddol.
[15] Nid oedd unrhyw gyflogaeth yn 'Cyflenwad dŵr; carthffosiaeth, rheoli gwastraff a gwaith adferol' yn 2011 ond roedd 190 o weithwyr yn y sector hwn yn 2021. Byddai hyn yn gyfradd dwf cyflogaeth ddiddiwedd. I bwrpas dangos hyn ar y graff, tybiwyd cyfradd dwf o 150%. Fodd bynnag, 'Gwasanaethau llety a bwyd' yw'r diwydiant mwyaf blaenllaw o hyd oherwydd ei faint cymharol (a ddangosir gan faint y swigen), ei gyfradd dwf cyflogaeth a'i gryfder cymharol yng Ngogledd Ynys Môn.

Tabl 4: Cyflogau canolrifol yng Nghymru (o'i gymharu â'r sector blaenllaw) [16]

Diwydiant	Cyflogaeth Gogledd Ynys Môn	Cyflog canolrifol blynyddol Cymru (£)
Mwyngloddio a chwareli	0%	42,206
Cyflenwyr trydan, nwy, stêm ac aer-gyflyru	0%	30,732
Gwasanaethau ariannol ac yswiriant	0%	26,820
Gweithgareddau eiddo tirol	0%	20,349
Gwybodaeth a chyfathrebu	1%	29,803
Amaethyddiaeth, coedwigaeth a physgota	2%	22,969
Gweinyddiaeth gyhoeddus ac amddiffyn; nawdd cymdeithasol gorfodol	2%	30,550
Gweithgareddau gwasanaeth eraill	2%	20,308
Cludiant a storio	4%	24,654
Gweithgynhyrchu	4%	30,926
Gweithgareddau proffesiynol, gwyddonol a thechnegol	4%	24,560
Gweithgareddau gweinyddol a gwasanaethau cymorth	5%	19,986
Cyflenwad dŵr; carthffosiaeth, rheoli gwastraff a gwaith adferol	8%	27,887
Gweithgareddau iechyd pobl a gwaith cymdeithasol	11%	22,327
Addysg	11%	25,459
Adeiladu	13%	28,098
Y fasnach gyfanwerthu a manwerthu; trwsio cerbydau a beics modur	13%	17,907
Gwasanaethau llety a bwyd	18%	10,267
	Sectorau cyflogaeth blaenllaw yng Ngogledd Ynys Môn	…ac fel arfer gyda chyflogau is

Oherwydd natur y swyddi a cholli sectorau cynhyrchedd uchel, mae twf GVA yng Ngogledd yr Ynys ar ei hôl hi o'i gymharu â gweddill yr Ynys.

4.23 Mae colli cyflogwyr mawr mewn diwydiannau ynni a gweithgynhyrchu gwerth uchel fel y soniwn uchod yn un o'r prif ffactorau a effeithiodd ar weithgarwch economaidd yng Ngogledd yr Ynys.

4.24 Cynhyrchir yr ystadegau GVA ardaloedd bach[17] gan yr ONS. O ystyried pa mor anodd yw mesur GVA ar raddfa mor fach, ystadegau arbrofol yn unig yw'r rhain a dylid eu trin felly. Er

[16] Arolwg Blynyddol o Oriau ac Enillion (2021 a 2022). Y Gofrestr Fusnes ac Arolwg Cyflogaeth (BRES 2021), ONS. Dylid nodi bod BRES 2022 wedi cael ei ryddhau ond ni ddisgwylir i hyn newid canfyddiadau'r adroddiad yn sylweddol.

[17] ONS (2023). Amcangyfrifon gwerth ychwanegol crynswth (GVA) ardaloedd bach y DU. Dylid nodi bod yr amcangyfrifon hyn wedi eu casglu o ddata ardaloedd bach a'u bod felly'n arbrofol. Ar gael yn: https://www.ons.gov.uk/economy/grossvalueaddedgva/datasets/uksmallareagvaestimates

hynny maen nhw'n awgrymu bod twf GVA yn y Gogledd ar ei hôl hi o'i gymharu â gweddill yr Ynys (Ffigwr 4-4 isod):

- Cyfrannodd Gogledd yr Ynys ddim ond 13% o gyfanswm GVA Ynys Môn yn 2020 – i lawr o 17% yn 1998.
- Rhwng 1998 a 2020, tyfodd GVA Gogledd Ynys Môn o 39% sy'n llai na hanner y twf cyfatebol ar draws gweddill yr Ynys.

Ffigwr 4-4: Twf GVA

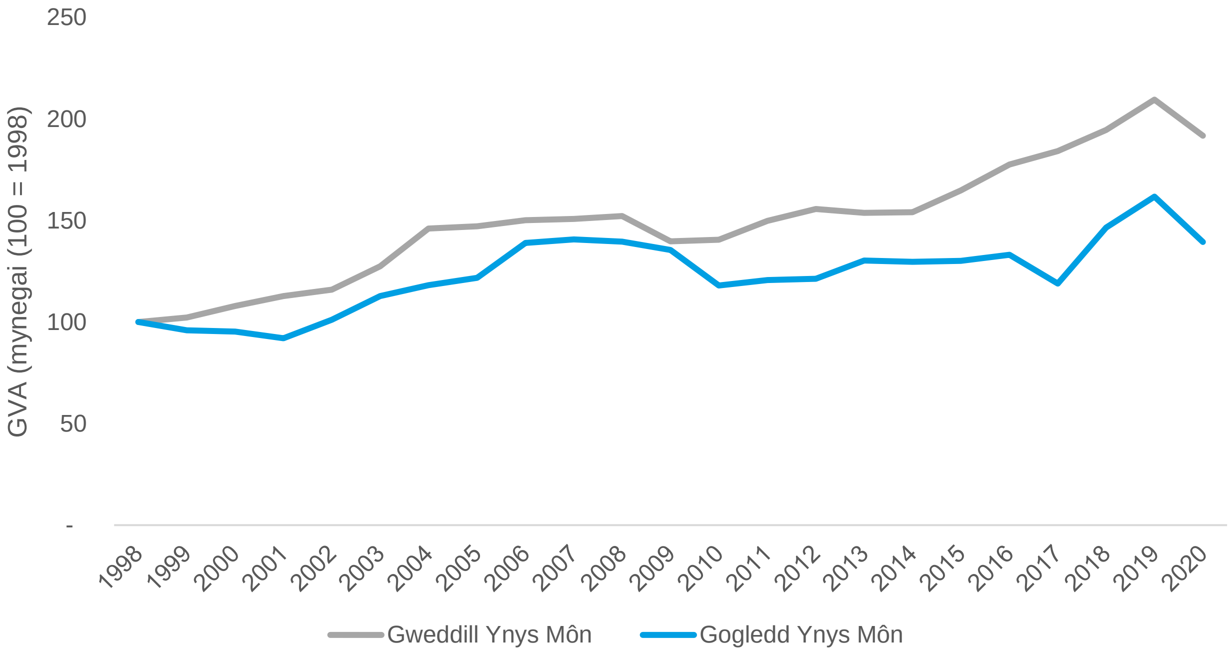

4.25 Amcangyfrifwyd y byddai cyfnod datblygu Wylfa Newydd wedi ychwanegu £1m o Werth Ychwanegol Crynswth (GVA)[18] y flwyddyn i economi Gogledd yr Ynys, gan godi i £7.2m y flwyddyn yn ystod y cyfnod adeiladu a £5.7m y flwyddyn yn y cyfnod gweithredol.

4.26 Fel y nodwn uchod, mae penderfyniad Llywodraeth y DU i brynu safle Wylfa'n gam mawr ymlaen i adfywio datblygiadau ynni niwclear yng Ngogledd yr Ynys yn y dyfodol.

Mae'r economi ymwelwyr yn dioddef

4.27 Mae pandemig Covid-19 wedi cael effaith ddwyochrog ar dwristiaeth Ynys Môn. I ddechrau, dioddefodd yr Ynys o ddiffyg ymwelwyr oherwydd y cyfnodau clo cenedlaethol. Fodd bynnag, ar ôl codi'r cyfyngiadau, gwelodd Ynys Môn fwy o ymwelwyr nag arfer.

4.28 Roedd yr ymwelwyr yn ymweld yn bennaf â de'r Ynys – sy'n achosi dwy broblem bwysig:

- Mae'n cyflwyno nifer o heriau i dde'r Ynys lle'r oedd y pwysau ar y seilwaith ymwelwyr yn llawer mwy na chapasiti'r gwasanaethau llety lleol, y rhwydwaith ffyrdd lleol, meysydd

[18] IACC; Gwerth Ychwanegol Crynswth (GVA) yw'r gwerth a gynhyrchir gan unrhyw uned yn ymwneud â chynhyrchu nwyddau a gwasanaethau. ONS.

parcio yn yr atyniadau twristiaeth mwyaf poblogaidd, a'r gwasanaethau rheoli gwastraff. Mae hyn yn achosi effeithiau negyddol i breswylwyr, ymwelwyr a'r amgylchedd.

- Nid yw Gogledd yr Ynys yn elwa o ffordolion a gwariant gan ymwelwyr, a fyddai'n helpu i gynnal canol y trefi, y pentrefi ymylol, yr atyniadau a'r economi leol.

Mae natur ymylol Gogledd Ynys Môn, y diffyg gwasanaethau hamdden a thwristiaeth lleol a'r ffaith na ŵyr y cyhoedd am rai o atyniadau'r ardal, yn golygu nad yw potensial y farchnad dwristiaeth yn cael ei gyflawni. Roedd hyn yn glir o'r Arolwg Iechyd Canol Trefi a gomisiynwyd gan y Cyngor Sir.

5 Heriau i gymuned Gogledd Ynys Môn

5.1 Mae poblogaeth hŷn Gogledd Ynys Môn wedi cynyddu ac erbyn hyn mae gan yr ardal fwy o anweithgarwch economaidd nag yn 2011. Mae'r boblogaeth graidd o bobl mewn oedran gweithio'n crebachu ac yn tueddu i gymudo allan o Ogledd yr Ynys i weithio. Mae pobl yn dibynnu'n drwm ar gerbydau preifat. Yr effaith yn gyffredinol yw cymuned leol gyda lefel uchel o amddifadedd.

Mae poblogaeth hŷn Gogledd Ynys Môn wedi cynyddu dros amser

5.2 Oherwydd natur ymylol yr ardal, mae'r boblogaeth iau mewn oedran gweithio wedi lleihau a'r boblogaeth hŷn wedi cynyddu, a hyn wedi'i waethygu gan boblogrwydd cynyddol yr ardal fel lle i bobl gael ymddeol a hynny yn ei dro'n cynyddu anweithgarwch economaidd yr ardal.

5.3 Dangosir hyn yn isod. Mae'n nodedig bod y boblogaeth 25-50 oed wedi gweld colledion sylweddol – yr oedran pan fydd pobl fel arfer yn anterth eu gyrfaoedd.

5.4 Ar y llaw arall, rhwng 2011 a 2021 cynyddodd boblogaeth 65+ Gogledd yr Ynys o bron i 30%, oedd yn fwy na'r cyfartalog drwy Gymru o 18%.[19] Mae anweithgarwch yr ardal hefyd wedi cynyddu drwy fod yn gyrchfan poblogaidd ar gyfer ymddeol. Mae hyn yn creu problemau o ran gwasanaethau lleol ac i'r economi leol.

Ffigwr 5-1: Y newid ym mhroffil poblogaeth Gogledd Ynys Môn rhwng 2011 a 2021

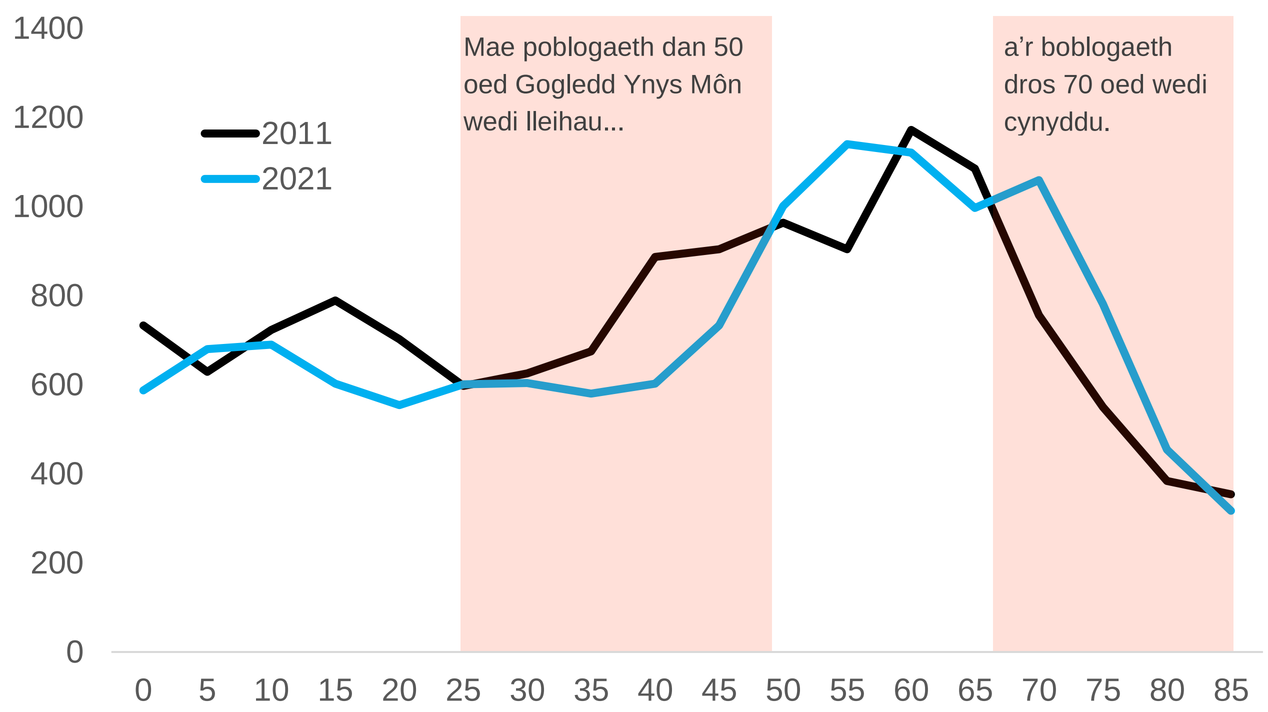

[19] Cyfrifiadau 2011 a 2021 – Y Swyddfa Ystadegau Gwladol (ONS).

5.5 Mae'r oed canolrifol ar Ynys Môn wedi cynyddu o 45 i 48 rhwng y ddwy flwyddyn Cyfrifiad.[20]

Mae niferoedd derbyn myfyrwyr newydd wedi amrywio

5.6 Mae'r Fforwm Derbyn i Ysgolion wedi cyhoeddi niferoedd derbyn i ysgolion ar gyfer Ynys Môn a ddangosir yn **Error! Reference source not found.** isod:

Tabl 5: Niferoedd derbyn newydd Gogledd Ynys Môn o'i gymharu â gweddill yr Ynys[21]

	2020	2021	2022
Gogledd Ynys Môn[22]	179	164	192
Llangefni[23]	218	218	228
Ynys Môn	1,329	1,353	1,380

5.7 Er bod Gogledd Ynys Môn wedi gweld lleihad mewn niferoedd derbyn newydd rhwng 2020 a 2021, cynyddodd y niferoedd unwaith eto yn 2022. Mae'r niferoedd hyn yn awgrymu bod niferoedd derbyn i ysgolion yn eithaf sefydlog ond mae'r rhesymau am yr amrywiad hwn yn aneglur. Mewn cymhariaeth, mae niferoedd derbyn i ysgolion yn Llangefni ac ar yr Ynys yn gyffredinol wedi cynyddu'n raddol.

5.8 Er bod y boblogaeth oedran gweithio yn 2021 yn llai nag yn 2011, gall fod yn cael ei wrthbwyso'n rhannol gan deuluoedd ifanc yn dychwelyd am resymau'n ymwneud â'r pandemig. Mae'r Fforwm Derbyn i Ysgolion hefyd wedi cynnig cwpwl o esboniadau posib:

- Yn ystod cyfnodau clo Covid-19, roedd rhai rhieni wedi symud eu plant i ysgolion eraill oherwydd eu bod yn anfodlon â'r addysg ar-lein a dderbyniodd eu plant.
- Problemau gyda'r Niferoedd Derbyn Cyhoeddedig (PAN) – bydd y niferoedd yn cael eu hadolygu a gofynnir am gyfiawnhad o'r niferoedd gan ysgolion.

Effaith y lleihad yn y boblogaeth oedran gweithio

5.9 Mae gan Ogledd Ynys Môn boblogaeth sy'n heneiddio – mae nifer y bobl 70+ oed wedi cynyddu'n sylweddol a nifer y bobl dan 50 oed wedi gostwng rhwng y ddau gyfrifiad (2011 a 2021). Mae effeithiau hyn yn cyflwyno'r risgiau a'r heriau canlynol i gymunedau Gogledd yr Ynys:

- Mwy o bwysau ar gyfleusterau gofal iechyd.
- Cynnydd yn y gymhareb ddibyniaeth a'r angen am ofal. Yn Amlwch mae'r lwfans i ofalwyr yn llai na £70 yr wythnos – swm bach iawn.[24] Maen nhw felly'n debygol o ddefnyddio banciau bwyd i fwydo eu hunain.
- Mwy o ddibynnu ar drafnidiaeth gyhoeddus.
- Lleihad ym maint y farchnad lafur.

---

[20] https://www.ons.gov.uk/visualisations/censusareachanges/W06000001/
[21] https://www.ynysmon.llyw.cymru/cy/Trigolion/Ysgolion-a-dysgu/Ysgolion/Fforwm-Derbyn-Ysgolion.aspx
[22] Ar sail yr ysgolion canlynol: Ysgol Gynradd Amlwch, Ysgol Cemaes, Ysgol Garreglefn, Ysgol Llanfechell, Ysgol Penysarn, Ysgol Rhosybol ac Ysgol Syr Thomas Jones.
[23] Ar sail yr ysgolion canlynol: Ysgol Bodffordd, Ysgol y Graig, Ysgol Talwrn, Ysgol Corn Hir, Ysgol Gyfun Llangefni.
[24] https://www.northwaleschronicle.co.uk/news/15822349.food-bank-praises-amlwchs-generosity-calls-people-need-come-forward-help/

- Colli diwylliant a siaradwyr Cymraeg – mae nifer y preswylwyr yn Amlwch a Llannerch-y-medd sy'n gallu siarad Cymraeg (3+ oed) wedi gostwng o bedwar pwynt canran ers Cyfrifiad 2011.

Gweithgarwch economaidd is o'i gymharu â chyfartaledd gweddill Ynys Môn a Chymru...

5.10 Mae'r gyfran o'r boblogaeth sy'n economaidd weithgar yng Ngogledd Ynys Môn yn is na chyfartaledd gweddill Ynys Môn a Chymru.

5.11 Yn ôl Cyfrifiad 2021, mae llai na hanner y boblogaeth 16+ oed (49%) yng Ngogledd yr Ynys yn economaidd weithgar ac mewn gwaith o'i gymharu â 51% ar gyfer Ynys Môn yn gyffredinol a 54% ar gyfer Cymru. Dangosir hyn yn **Error! Reference source not found.** isod:

Tabl 6: Gweithgarwch economaidd (preswylwyr 16+ Cyfrifiad 2021)

	Gogledd Ynys Môn	**Ynys Môn**	**Cymru**
Economaidd weithgar: Mewn gwaith	49%	51%	54%
Economaidd weithgar: Diwaith	3%	3%	3%
Economaidd anweithgar	48%	46%	44%

5.12 Gallai hyn fod oherwydd y cynnydd anghymesur yn y boblogaeth 50+ oed a ddaeth yn economaidd anweithgar ers pandemig Covid-19.

Diffyg gofod busnes a swyddfeydd addas

5.13 Mae gan Ynys Môn y ddarpariaeth swyddfa isaf o holl awdurdodau lleol Gogledd Cymru gyda dim ond 3.5% o'r holl ddarpariaeth ond lefel feddiannu o 99.5%, sef yr uchaf ar draws y rhanbarth.

5.14 Mae hyn yn arbennig o ddrwg yng Ngogledd yr Ynys o gofio hefyd y bydd galw cryf yn debygol o fod yn y dyfodol o ganlyniad i'r Porthladd Rhydd, prosiectau niwclear newydd ac adfywiad gweithgareddau masnachol ym Mhorth Amlwch, gan gynnwys Gwynt Ar y Môr.

5.15 Mae datblygu swyddfeydd busnes o ansawdd uchel yng Ngogledd yr Ynys, fel yr unedau busnes sydd newydd gael caniatâd yn Amlwch ac ailwampio adeilad Shell, yn greiddiol i sicrhau bod yr ardal yn gallu achub ar bob cyfle a mantais a ddaw o'r buddsoddiad trawsnewidiol yn y Porthladd Rhydd ac unrhyw ddatblygiad posib yn Wylfa.

Lefel uchel o gymudo allan o Ogledd yr Ynys i weithio....

5.16 Mae natur ymylol Ynys Môn yn golygu bod preswylwyr Gogledd yr Ynys sy'n cymudo allan o'r ardal i weithio'n gadael yr ardal ond heb adael yr Ynys ei hun. Yng Nghyfrifiad 2011, dim ond 35% o breswylwyr yn cymudo oedd hefyd yn gweithio yng Ngogledd yr Ynys ond gyda 71% yn aros ar yr Ynys. Mewn cymhariaeth roedd 50% o breswylwyr Llangefni sy'n cymudo, hefyd yn gweithio yn y dref.

5.17 Oherwydd prinder gwaith ac yn enwedig swyddi sy'n talu'n dda, mae preswylwyr yn gadael Gogledd yr Ynys ond yn aros ar yr Ynys – a hyn yn bennaf mae'n debyg oherwydd yr amser a'r gost o gymudo'n bellach i ffwrdd.

5.18 Felly hefyd – ychydig iawn sy'n cymudo i Ogledd yr Ynys – preswylwyr yr ardal sy'n gwneud y rhan fwyaf o'r swyddi (58%) gyda dim ond 9% yn cymudo yno o'r tu allan i'r Ynys. Dangosir y patrymau cymudo allan yn Nhabl 7 a **Error! Reference source not found.** isod.

5.19 Bydd y dynodiad Porthladd Rhydd a datblygu safle Wylfa yn y dyfodol yn greiddiol i sicrhau bod llai'n cymudo allan o'r ardal ac i adfywio Gogledd yr Ynys fel cyrchfan cyflogaeth, gyda goblygiadau positif i'r gymuned leol.

Tabl 7: Cymudo allan o Ogledd Ynys Môn[25]

		Preswylwyr Gogledd yr Ynys sy'n cymudo
Gweithio yn	Gogledd Ynys Môn	35%
	Gweddill Ynys Môn	36%
	Oddi ar yr Ynys	29%
	Cyfanswm	100%

Tabl 8: Cymudo mewn i Ogledd yr Ynys[26]

		Gweithwyr Gogledd Ynys Môn
Byw yn	Gogledd Ynys Môn	58%
	Gweddill Ynys Môn	33%
	Oddi ar yr Ynys	9%
	Cyfanswm	100%

...yn bennaf mewn cerbydau preifat

5.20 Eto, mae lleoliad ymylol Gogledd Ynys Môn a'i seilwaith gwael o ran trafnidiaeth gyhoeddus yn golygu bod 86% o boblogaeth weithio'r ardal yn defnyddio cerbyd preifat i gyrraedd y rhan yma o'r Ynys. Dim ond 2% o'r boblogaeth weithio sy'n defnyddio trafnidiaeth gyhoeddus.

[25] Cyfrifiad 2011 – Y Swyddfa Ystadegau Gwladol (ONS).
[26] Cyfrifiad 2011 – Y Swyddfa Ystadegau Gwladol (ONS).

Ffigwr 5-2: Dull teithio i weithio yng Ngogledd Ynys Môn[27]

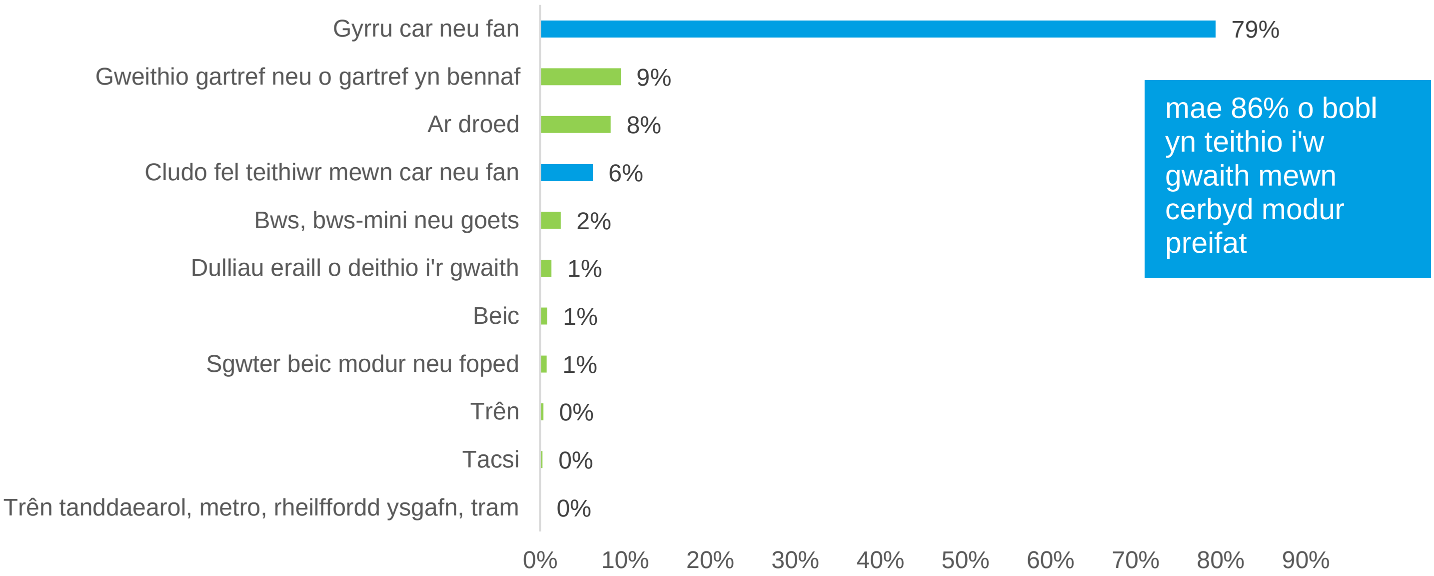

5.21 Mae data Cyfrifiad 2021 wedi'i wyrdroi gan Covid-19.

...oherwydd trafnidiaeth gyhoeddus wael (ac yn gwaethygu)

5.22 Mae trafnidiaeth gyhoeddus i breswylwyr yn wael ar hyn o bryd. Yn y bore, dim ond dau wasanaeth bws sydd o Amlwch i Gaergybi (rhif 61) ac yn cyrraedd cyn 9am (h.y. mewn pryd i weithio):

- Yr 0655 sy'n cyrraedd Caergybi am 0738; a
- Yr 0745 sy'n cyrraedd Caergybi am 0842.

5.23 Mae pob gwasanaeth o Amlwch i Fangor sy'n cyrraedd cyn 9am yn cymryd dros awr.

5.24 Bydd y sefyllfa ond yn gwaethygu. **Yn ddiweddar, cyhoeddodd Arriva doriadau i'w wasanaethau bws ar draws yr Ynys, gan gynnwys yr 62A o Amlwch.** Mae'r cyhoeddiad yn cysylltu'n benodol i fod angen lleihau'r gwasanaeth bws i'r gwaith hirdymor a pharhaus ar Bont Menai gan achosi siwrneiau arallgyfeirio hir.

5.25 Gallai olygu bod preswylwyr yr Ynys, yn enwedig pobl fregus ac oedrannus, yn gaeth i'w cymunedau. Ar gyfer Gogledd yr Ynys, gallai hyn waethygu natur ymylol yr ardal a'r diffyg cysylltedd oddi mewn ac allan o'r ardal ar gyfer gweithio.

Mae hyn yn creu ardal gyda lefelau uchel o amddifadedd

[27] Cyfrifiad 2011 – Y Swyddfa Ystadegau Gwladol (ONS).

5.26 Oherwydd y lefel uchel o gymudo allan, mynediad gwael at wasanaethau, diffyg swyddi da a chynhyrchedd sydd ar ei hôl hi, mae Gogledd yr Ynys yn amddifad o'i gymharu â gweddill Cymru.

5.27 Mae Amlwch - y rhan fwyaf poblog o Ogledd yr Ynys - yn y 30% o ardaloedd mwyaf difreintiedig yng Nghymru. Mae yn y 30% o ardaloedd mwyaf difreintiedig yng Nghymru o ran incwm a chyflogaeth, ac yn y 20% o ardaloedd mwyaf difreintiedig o ran mynediad at wasanaethau (oherwydd ei lleoliad ymylol).[28] Dangosir hyn yn isod:

Ffigwr 5-3: Map amddifadedd ar gyfer Gogledd Ynys Môn

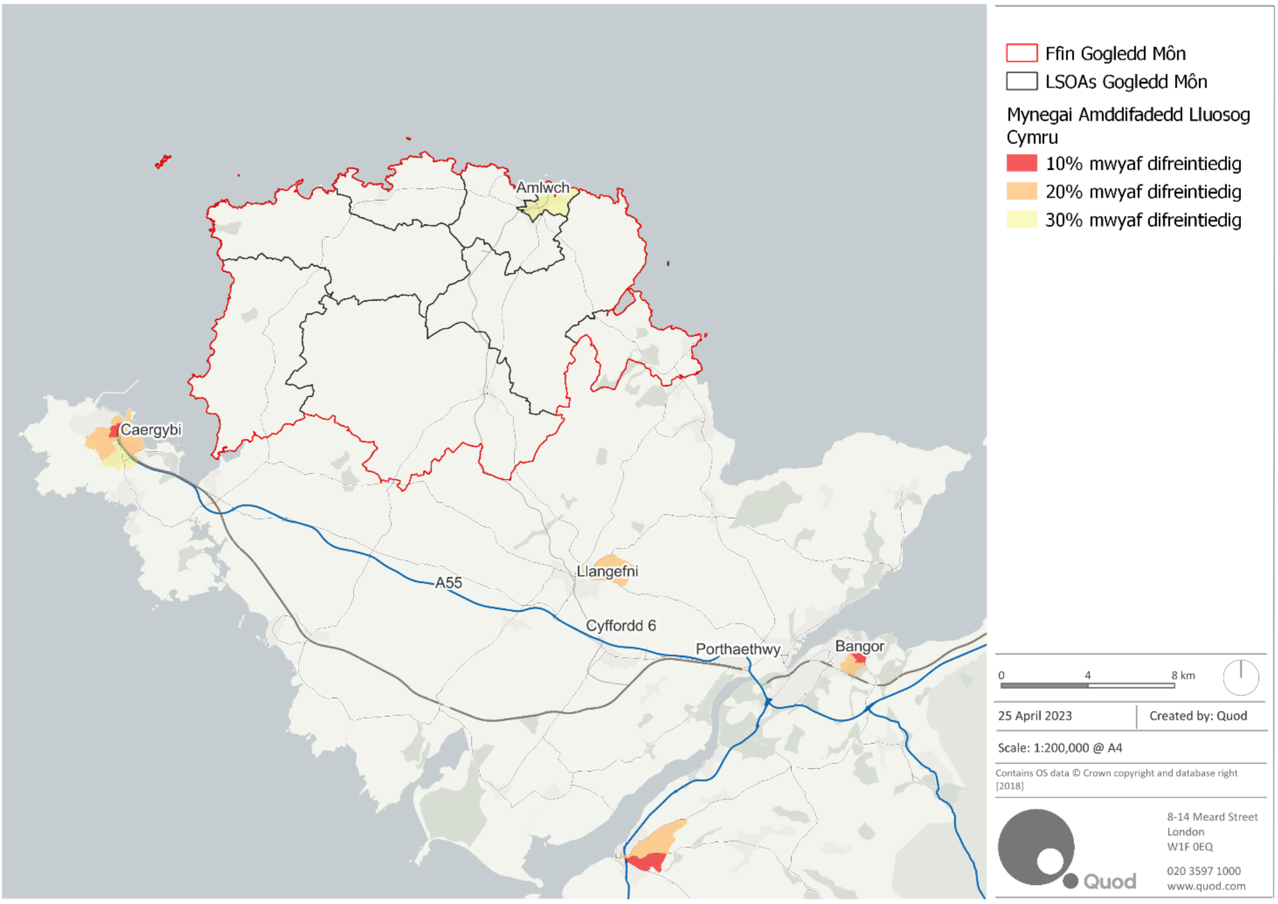

Mae preswylwyr yn dibynnu'n gynyddol ar fanciau bwyd

5.28 Mae rhoddion i fanc bwyd Amlwch, a'r defnydd o'r banc, wedi cynyddu'n aruthrol yn y cyfnod diweddar. Rhwng Tachwedd 2022 a Mawrth 2023, derbyniodd fanc bwyd Amlwch bron i 180% yn fwy o roddion (o 52 o barseli i 145) gyda'r defnydd yn cynyddu o bron i 155% (o 648kg i 1,658kg). Mae hyn (yn rhannol) oherwydd prinder gwaith (a gwaith sy'n talu'n dda) a lefelau uchel o anweithgarwch economaidd.

[28] https://mapdata.llyw.cymru/layergroups/inspire-wg:WelshIndexOfMultipleDeprivationWIMD2019

6 Cyfleoedd

6.1 Mae gan yr NDA rôl allweddol i'w chwarae yng Ngogledd Ynys Môn – mae ei rôl fel perchennog tir mawr, mewn datgomisiynu safleoedd Wylfa Magnox, ac fel cyllidwr, yn golygu ei fod yn bartner strategol pwysig yn Ynys Môn.

6.2 Mae eisoes wedi cyfrannu'n ariannol at raglenni'r Cyngor drwy:

- Cynllun Adfywio Economaidd Gogledd Ynys Môn (NAERP) – yn 2019, rhoddodd yr NDA £495,000 ar gyfer cynllun NAERP y Cyngor, tuag at amrywiol prosiectau.[29]
- Cronfa Adfywio Gogledd Ynys Môn – hyd yma mae £117,000 o'r cyllid uchod gan yr NDA wedi'i roi'n uniongyrchol i fusnesau lleol a chyrff trydydd sector i helpu i greu swyddi. Mae'r arian hwn wedi cefnogi 20 o fusnesau, diogelu 35 o swyddi, creu 42 o swyddi eraill a darparu cyfleoedd gwirfoddoli i 130 o bobl.[30]
- Mae cyfraniad cyllid pellach o £75,000 yn 2023 wedi golygu bod y Cyngor wedi gallu parhau i ddatblygu a gweithredu prosiectau am flwyddyn ariannol ychwanegol.

6.3 Mae'r arian hwn wedi cynorthwyo i greu nifer o brosiectau a helpu i ddiffinio cyfleoedd pellach i'r NDA ac eraill gael buddsoddi yn yr ardal a pharhau i gefnogi ei phroblemau economaidd-gymdeithasol. Mae angen cyllid pellach i baratoi a darparu prosiectau allweddol yng Ngogledd yr Ynys.

6.4 Noda Gynllun Busnes 2022-2025 yr NDA fod cryfder 'economaidd-gymdeithasol' yn un o'r prif ffactorau i hyrwyddo newid. Mae hyn yn cynnwys cyfleoedd i gyfrannu at gynnal economïau lleol cynaliadwy ar gyfer cymunedau sy'n byw wrth ymyl safleoedd NDA, a lle bo'n bosib bod cyfrannu at dwf economaidd rhanbarthol yn cael ei gydnabod fel gweithgaredd pwysig, ynghyd ag ymarfer da o ran datblygu sgiliau, cefnogi prosiectau ynni glân a'r gadwyn gyflenwi leol.

6.5 Fel y soniwyd yn flaenorol mae'r NDA wedi rhoi cymorth i nifer o'r cyfleoedd a restrir yn NAERP. Mae'r adran yma'n disgrifio tri o'r cyfleoedd hynny a allai fod o fudd i economi a chymunedau Gogledd yr Ynys a helpu i ateb y problemau economaidd-gymdeithasol presennol:

- Y potensial ar gyfer twristiaeth gynaliadwy a chael mwy o bobl i ymweld a gwario yng Ngogledd Ynys Môn.
- Achub ar bob mantais a gyflwynir gan y Rhaglen Ynys Ynni (yn enwedig y datblygiadau yn Wylfa a chyfleoedd yn deillio o fewnfuddsoddi drwy'r Porthladd Rhydd).
- Gwneud y mwyaf o'r dynodiad Porthladd Rhydd a'r twf economaidd sy'n cael ei ddatgloi – yn enwedig yng Ngogledd yr Ynys.

6.6 Bwriad y cyfleoedd hyn yw mynd i'r afael â'r newid strwythurol sydd ei angen i gynnal economi Gogledd yr Ynys.

[29] https://www.gov.uk/government/news/nda-pledges-495000-to-aid-north-anglesey-economic-regeneration-plan
[30] https://www.gov.uk/government/news/nda-supports-launch-of-north-anglesey-regeneration-fund

Y potensial ar gyfer twristiaeth gynaliadwy a chael mwy o bobl i ymweld a gwario yng Ngogledd Ynys Môn.

6.7 Mae gan Ogledd yr Ynys rannau helaeth wedi eu dynodi'n Ardaloedd o Harddwch Naturiol (AHNE), nifer o safleoedd ecolegol hynod bwysig yn cynnwys gwarchodfeydd natur byd-eang bwysig (fel Gwarchodfa Ymddiriedolaeth Natur Gogledd Cymru Cemlyn), nifer o draethau dilychwin a rhai o'r golygfeydd arfordirol gorau ar gyfer teulu'r morfil (yn cynnwys morfilod, llamhidyddion a dolffiniaid) yng Ngogledd Cymru.[31][32][33] Mae nifer o gyfleoedd i wneud defnydd gwell o'r asedau lleol (yn enwedig Porth Amlwch a Mynydd Parys) er mwyn denu mwy o ymwelwyr a gwella'r ddarpariaeth i breswylwyr.

6.8 Yn ddiweddar, codwyd arwyddion i gerddwyr ac arwyddion ffordd newydd yn ac o gwmpas Amlwch i dynnu sylw at dreftadaeth ddiwydiannol gyfoethog yr ardal. Mae cynlluniau hefyd ar y gweill i ddatblygu parc ac efallai i gomisiynu darn o gelfyddyd gyhoeddus i ddenu twristiaid.

6.9 Mae Cynllun Buddsoddi drafft Canol Tref Amlwch yn rhagweld y dylai buddsoddiad yn y dref ganolbwyntio ar bum thema:

- **Gwelliannau i dir y cyhoedd:** gan gynnwys yr arwyddion mynegbyst sydd eisoes o gwmpas Amlwch a Phorth Amlwch.
- **Gwelliannau ffisegol:** gan gynnwys ailwampio a / neu ailddatblygu eiddo gwag ac sy'n dadfeilio, fel yr ardal helaeth a ddefnyddiwyd yn flaenorol gan y diwydiant copor ac i dipio gwastraff trefol, a gwelliannau i ffryntiau siopau.
- **Symud o gwmpas:** gan gynnwys gwelliannau i hygyrchedd cerddwyr ac i'r seilwaith beicio.
- **Rheoli canol y dref:** gan gynnwys datgloi safleoedd datblygu.
- **Technoleg a data:** gan gynnwys band-eang / Wi-Fi cyflym iawn – sy'n arbennig o berthnasol yn Amlwch o ystyried bod angen denu mwy o dwristiaid (a mwy o wariant) i Ogledd yr Ynys.

6.10 Mae gan Uchelgais Gogledd Cymru hefyd Raglen Ddigidol wedi'i thargedu at fuddsoddi mewn cysylltedd digidol ar draws y rhanbarth. Mae'r Rhaglen yn cyfrannu at waith ehangach dan arweiniad y sector cyhoeddus a chwmnïau rhwydweithiau cyhoeddus i ehangu ac uwchraddio cysylltedd 'sefydlog' (e.e. band-eang ffeibr) a rhwydweithiau diwifr a ffonau symudol fel 4G a 5G.

Mae'r dynodiad Porthladd Rhydd yn addo creu mwy o swyddi sy'n talu'n dda

6.11 Yn dilyn bid ar y cyd llwyddiannus gan Stena Line a'r Cyngor Sir, bydd Ynys Môn bellach yn ennill statws Porthladd Rhydd. Mae'r broses achos busnes ar y gweill a disgwylir y bydd y Porthladd Rhydd yn weithredol erbyn diwedd y flwyddyn.

---

[31] Cynllun Adfywio Economaidd Gogledd Ynys Môn (NAERP): https://www.ynysmon.llyw.cymru/documents/Dogfennau-Cy/Busnes/Adfywio/Cynllun-Adfywio-Economaidd-Gogledd-Ynys-M%C3%B4n.pdf
[32] https://www.anglesey.gov.wales/documents/Docs-en/Countryside/Anglesey-AONB-Management-Plan-2015-%E2%80%93-2020.pdf
[33] https://www.anglesey.gov.wales/documents/Docs-en/Countryside/Anglesey-AONB-Management-Plan-2015-%E2%80%93-2020-Appendix-1.pdf

6.12 Bydd y Porthladd Rhydd yn gatalydd i'r economi. Mae wedi'i ddylunio i roi hwb sylweddol i'r Rhaglen Ynys Ynni fel bod Ynys Môn yn arwain y byd mewn ynni carbon isel, a hwb i fasnach drwy Borthladd Caergybi. Bydd penderfyniad diweddar llywodraeth Cymru a llywodraeth y DU i ymestyn cyfnod hawlio manteision treth y Porthladd Rhydd yn sicrhau'r budd gorau posib i Ynys Môn a Gogledd Cymru oddi wrth y statws.

6.13 Mae tri safle treth yn rhan o'r Porthladd Rhydd – Parth Ffyniant Ynys Môn wrth ymyl Caergybi, Safle Treth Canol Ynys Môn, a Safle Treth Gogledd Ynys Môn.

6.14 Bydd Parth Ffyniant Ynys Môn hefyd yn cynnwys safle tollau gyda rheolau symlach ar gyfer tollau a masnach gan greu mwy o gymhellion buddsoddi a masnach. Yn y dyfodol ni fydd nwyddau a ddaw i mewn ac a fydd yn aros yn y safle tollau'n gorfod cydymffurfio â threfn drethi a thollau arferol y DU gan gefnogi buddsoddiadau busnes hirdymor a rhoi hwb i ffyniant Ynys Môn a Gogledd Cymru.

6.15 Disgwylir i'r Porthladd Rhydd helpu i greu rhwng 3,500 a 13,000 o swyddi medrus gyda chyflogau da yng Ngogledd Cymru, gan gynyddu cynhyrchedd lleol a gweithgarwch economaidd ar draws Gogledd Cymru.

6.16 Gallai gweithlu a busnesau bach a chanolig Gogledd yr Ynys elwa o'r gwaith fydd yn cael ei greu'n uniongyrchol o ddatblygu'r Porthladd Rhydd a safleoedd eraill cysylltiedig (yn enwedig Safle Treth Gogledd Ynys Môn) yn ogystal â thrwy'r gadwyn gyflenwi. Gallai hyn helpu i adfer swyddi yn y diwydiannau gwerth uchel a ddisgrifiwyd yn yr adran flaenorol.

6.17 Mae'r Porthladd Rhydd yn ymgysylltu'n gyson â rhanddeiliaid lleol (Prifysgol Bangor, MSParc, y Sefydliad Allforio a Masnach Ryngwladol, Grŵp Llandrillo Menai) ar gynlluniau i integreiddio cyflwyno'r Porthladd Rhydd â strategaethau lleol, gan gynnwys rhai i uwchraddio'r gweithlu lleol.

6.18 Mae'r cyfleoedd yn cynnwys cyflymu nifer y gweithredwyr sy'n cynhyrchu ynni glân, cynaliadwy drwy adeiladu ar raglenni sero-net blaenllaw presennol yr Ynys, fel gwynt ar y môr, niwclear, solar ac ynni llanw. Mae gan weithredwyr masnachol ddiddordeb cryf yn y cyfleoedd hyn.

6.19 Er mwyn gwneud y mwyaf o'r Porthladd Rhydd, mae angen swyddfeydd cyflogaeth yng Ngogledd yr Ynys lle y bydd y twf economaidd cysylltiedig yn gallu lleoli. Bydd y Porthladd Rhydd yn rhoi hwb sylweddol i'r Rhaglen Ynys Ynni ac eto'n cael effaith ar weithgarwch economaidd a'r gadwyn gyflenwi. Bydd angen cael digon o le cyflogaeth er mwyn gallu gwneud y mwyaf o'r manteision yng Ngogledd yr Ynys.

Ynys Ynni Ynys Môn a phwysigrwydd Wylfa (datgomisiynu a chyfleoedd newydd)

6.20 Mae Rhaglen Ynys Ynni Ynys Môn, a sefydlwyd gan y Cyngor Sir, yn gydymdrech bartneriaeth rhwng nifer o randdeiliaid o'r sector cyhoeddus, sector preifat a'r trydydd sector, gan roi Ynys Môn ar flaen yr ymdrechion ymchwil a datblygu, cynhyrchu a gwasanaethu ynni carbon isel gyda'r gobaith o greu budd economaidd aruthrol.

6.21 Mae'r rhaglen yn cynnwys buddsoddiadau mewn hydrogen, llanw, niwclear a gwynt ar y môr a dylai'r statws Porthladd Rhydd roi hwb mawr iddi. Disgwylir i gyfleoedd gwaith sylweddol gael eu creu maes o law ar gyfer ystod amrywiol o sgiliau a phroffesiynau wrth i ddatblygiadau mawr symud tuag at eu cyfnodau adeiladu a gweithredol.

6.22 Wylfa – mae datgomisiynu'r safle presennol **a defnyddio safle Wylfa yn y dyfodol yn greiddiol i wneud y mwyaf o fanteision y prosiect Ynys Ynni** a chyflwyno manteision i'r gogledd.

6.23 **Mae buddsoddiad newydd yn Wylfa'n hollbwysig i ddyfodol Gogledd yr Ynys ac mae Wylfa mewn lle da i gyfrannu at gapasiti niwclear y DU yn y dyfodol, fel yr oedd Llywodraeth y DU yn ei gydnabod pan brynodd y safle'n ddiweddar.** Gallai gefnogi datblygiad Adweithyddion Modiwlar Bach (SMR) a / neu orsaf gigawat fawr. Byddai buddsoddiad o'r fath yn datgloi manteision sylweddol i Ogledd yr Ynys gan greu cymaint â mil o swyddi diogel yn talu'n dda yn y cyfnod gweithredol, yn ogystal â chreu galw sylweddol am swyddi adeiladu ac effeithiau cadwyn gyflenwi. Gallai unrhyw ddatblygiad sylweddol drawsnewid economi Gogledd yr Ynys - **mae'r Cyngor Sir yn ymrwymedig i weithio gyda phartneriaid lleol, rhanbarthol a chenedlaethol allweddol i weld safle Wylfa'n cael ei ddefnyddio yn y dyfodol a datblygiad niwclear newydd.**

6.24 Mae'r Cyngor Sir hefyd yn ymrwymedig i weithio gyda'r NDA i wneud y defnydd gorau o'r **rhaglen ddatgomisiynu yn Wylfa** a **gwneud y mwyaf o unrhyw gyfle hirdymor ar gyfer arloesi cysylltiedig** (mewn ffordd debyg i'r gwaith ymchwil i isotopau meddygol a defnyddio concrid gwastraff yn Nhrawsfynydd). Mae cyfleoedd sylweddol i fusnesau ar Ynys Môn all wasanaethu gwaith a wneir yn Wylfa a Thrawsfynydd – bydd gofod llawr iawn yn y lle iawn yn greiddiol i wneud y mwyaf o fanteision hyn.

6.25 Fel yr eglurwn uchod, nid safle Wylfa'n unig yw'r Rhaglen Ynys Ynni – a derbyniwn fod ansicrwydd yn parhau o gwmpas datblygu Wylfa Newydd. Mae cyfleoedd ychwanegol yn gysylltiedig â'r Rhaglen Ynys Ynni, gan gynnwys ond heb eu cyfyngu i:

- **Yr Hwb Hydrogen ym Mharc Cybi** yng Nghaergybi, fydd y datblygiad cyntaf o'i fath yng Nghymru. Ei amcan yw sefydlu cyfleusterau cynhyrchu a dosbarthu hydrogen gwyrdd, cynyddu sicrwydd ynni hydrogen ac ysgogi masnacheiddio a mabwysiadu hydrogen fel tanwydd, yn enwedig ar gyfer y sector cludiant.
- **Morlais -** Ynni Morol Ynys Môn. Prosiect ynni llanw gan Menter Môn yw hwn i greu manteision i gymunedau lleol a'r economi a helpu i fynd i'r afael â newid hinsawdd drwy ddefnyddio ynni adnewyddadwy i gynhyrchu trydan carbon isel glân. Mae'n gyfle pwysig i Ynys Môn gael bod yn arweinydd byd mewn datblygu, gweithgynhyrchu a gosod cyfarpar ynni llanw. Bydd y prosiect yn cael effeithiau sylweddol ar Ynys Môn a Chymru ac yn rhan allweddol o ddarparu'r Ynys Ynni. Yn y cylch diweddaraf o Gontractau ar gyfer Gwahaniaeth, dyfarnwyd 22.4MW o'r 48MW a ddyrannwyd ar draws y DU o dan y cylch hwn i gwmnïau'n bidio gydag arae Morlais.

6.26 Mae manteision y prosiectau hyn yn cynnwys:

- Disgwylir i gyfleoedd gwaith sylweddol gael eu creu maes o law ar gyfer ystod amrywiol o sgiliau a phroffesiynau wrth i ddatblygiadau mawr symud tuag at eu cyfnodau adeiladu a gweithredol.
- Cynnwys BBaCh lleol yng ngweithgareddau cadwyn gyflenwi'r prosiectau hyn.
- Cyflawni ymrwymiadau sero-net.

6.27 Mae'r prosiectau hyn yn gyfleoedd pwysig sy'n defnyddio, ac a fydd yn parhau i ddisgwyl, dull cydweithredol o weithio i'w datblygu. Mae'r Ynys Ynni'n cysylltu i'r weledigaeth yn Strategaeth

Gynaliadwyedd (2022) yr NDA[34] i ddod yn arweinydd mewn trawsnewid etifeddiaeth niwclear yn gyfleoedd datblygu cynaliadwy lleol, rhanbarthol a chenedlaethol. Dylai amcanion yr Etifeddiaeth a'r Canlyniadau ganolbwyntio ar rymuso pobl a chymunedau i greu economïau lleol cynaliadwy.

6.28 Mae'r NDA yn bartner strategol pwysig i wireddu manteision y Prosiect Ynys Ynni yng Ngogledd yr Ynys:

- Y rhaglen ddatgomisiynu a'r swyddi sy'n cael eu cynnal gan ddatgomisiynu (er y bydd llai ohonynt dros amser)
- Perchennog tir mawr.
- Cyllid economaidd-gymdeithasol i gynlluniau lleol eraill.

Yr angen am ofod llawr cyflogaeth

6.29 Er mwyn ennill y budd mwyaf o'r Rhaglen Ynys Ynni a'r dynodiad Porthladd Rhydd, rhaid cael gofod cyflogaeth i fusnesau BBaCh gael tyfu. Yn hanesyddol mae prinder gofod llawr o ansawdd uchel i fusnesau BBaCh, sy'n atal twf economaidd ar draws yr Ynys ac yn Amlwch. Adlewyrchwyd hyn yn y caniatâd cynllunio diweddar a roddwyd i Unedau Busnes Amlwch.

6.30 Mae galw'r farchnad am unedau busnes yn uchel gydag Achos Amlinellol Strategol (SOC) wedi'i baratoi dros gyflwyno unedau busnes newydd yn Amlwch er mwyn sicrhau bod gan fusnesau le iawn i sefydlu a / neu dyfu. Disgwylir i'r unedau busnes fod â lle i 12 o fusnesau BBaCh a 33 o swyddi ansawdd uchel i bobl leol.

6.31 Mae'r prosiect yn adeiladu ar Raglen Safleoedd ac Eiddo lwyddiannus y Cyngor Sir a ariannwyd gan Gronfeydd Strwythurol Ewropeaidd – oherwydd nad yw'r arian hwn ar gael mwyach, mae'r Cyngor yn ei ystyried i fod yn brosiect blaenoriaeth sydd angen buddsoddiad cyfalaf. Mae wedi cael caniatâd cynllunio ar ôl ymgysylltu'n helaeth gyda'r cyhoedd ac yn lleol.

[34] NDA (2022). *NDA Sustainability Strategy.* Ar gael yn: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1063625/NDA_group_Sustainability_Strategy_2022.pdf

7 Edrych tua'r dyfodol

7.1 Mae'r dadansoddiad sylfaenol hwn, a'r heriau a'r cyfleoedd allweddol penodol sy'n wynebu Gogledd Ynys Môn, yn tanlinellu'r angen i geisio a sicrhau cyllid i fynd i'r afael â materion allweddol (e.e. diweithdra, anweithgarwch economaidd a chynhyrchiant isel, pobl o oedran gweithio yn allfudo), yn ogystal â manteisio i'r eithaf ar yr amrywiaeth o gyfleoedd a nodwyd.

7.2 Mae CSYM, gyda chymorth partneriaid ariannu fel yr Awdurdod Datgomisiynu Niwclear, Y Gymdeithas a Llywodraeth Cymru, eisoes yn datblygu portffolio o brosiectau a allai helpu i fynd i'r afael â rhai o'r heriau hyn.

7.3 Mae gwaith datblygu prosiectau, gan gynnwys cynllunio, cydsynio a datblygu Achosion Busnes ffurfiol i fod yn sail i geisiadau cyllid amrywiol, yn mynd rhagddo'n dda ar gyfer:

(i) Adnewyddu'r Adeilad Terminws Morol (hen Adeilad Shell) Porth Amlwch, a fydd yn mynd i'r afael â'r prinder swyddfeydd o ansawdd uchel ac arwynebedd llawr busnes yn yr ardal drwy adnewyddu adeilad amlwg, amhosibl ei osod gan y Cyngor sy'n edrych dros yr harbwr rhestredig ar hyn o bryd ym Mhorth Amlwch.

(ii) Parc Cymunedol newydd Porth Amlwch. Mae dyluniadau cysyniadol ar gyfer y safle yn sail i gais cynllunio sy'n cael ei ystyried gan yr awdurdod cynllunio lleol ar hyn o bryd. Bydd y darn o hen dir diwydiannol sydd wedi gordyfu ac sy'n segur ar hyn o bryd, a thomen ddinesig, yn cael ei ailddatblygu i hyrwyddo treftadaeth a diwylliant lleol, cadwraeth natur, hyrwyddo lles, ffyrdd o fyw egnïol ac ymdeimlad o gymuned, creu man cyhoeddus amrywiol, cynaliadwy a hygyrch sydd o fudd i bawb (sy'n cyd-fynd yn llawn â Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol), yn ogystal â gwneud Porth Amlwch yn gyrchfan fwy atyniadol i ymwelwyr.

(iii) Unedau Busnes newydd Amlwch, gyda chaniatâd cynllunio pellach wedi'i roi ar gyfer 10 uned fusnes newydd (a fyddai'n darparu lle ar gyfer 33 o swyddi), wedi'u targedu at fusnesau bach a chanolig ac yn anelu at fynd i'r afael â'r prinder arwynebedd llawr busnes o ansawdd uchel yn yr ardal ac ar draws Ynys Môn gyfan.

7.4 **Blaenoriaeth CSYM, yn y tymor byr, fydd gweithio gyda phartneriaid a cheisio cyllid i symud y prosiectau hyn ymlaen, o'r cam cydsynio ac Achos Busnes presennol i sicrhau'r cyllid angenrheidiol a gweithredu a chyflawni prosiectau cyfalaf yn llawn.**

7.5 Yn y tymor canolig i'r tymor hir, mae CSYM yn parhau i weithio i ddatblygu portffolio o gynigion pellach a fydd yn gwneud y mwyaf o'r cyfleoedd a nodwyd ac o ffrydiau ariannu posibl gan bartneriaid mewn perthynas â datblygu economaidd, treftadaeth, arfordir a chefn gwlad, gwella canol trefi ac adfywio a thwristiaeth cyrchfan.

Capasiti Cyllid Refeniw

7.6 Er mwyn datblygu a chyflawni'r dyheadau tymor canolig i dymor hir hyn, fodd bynnag, mae angen Capasiti Cyllid Refeniw ar CSYM.

7.7 Mae sefyllfa bresennol cyllid cyhoeddus yn ei gwneud yn ofynnol i awdurdodau lleol fod wedi nodi a datblygu cynigion i lefel uwch i allu cystadlu, a gwneud bidiau a cheisiadau, ar gyfer ffrydiau ariannu amrywiol a chymorth buddsoddi.

7.8 Heb y cyllid refeniw hael a dderbyniwyd hyd yma ar gyfer Gogledd Ynys Môn gan yr Awdurdod Datgomisiynu Niwclear, ni fyddai wedi bod yn bosibl i CSYM fod wedi gwneud y gwaith i ddatblygu'r cynigion cyffrous a nodwyd yn 7.3 uchod cyn belled ag a wnaed.

7.9 Fodd bynnag, nid oes gan CSYM y capasiti na'r cyllid i gynllunio a pharatoi ymhellach. Felly, mae refeniw ychwanegol yn hanfodol i ddatblygu prosiectau'n barod i'w cyflwyno pan ddaw cyllid ar gael a phan fo amrywiol rowndiau ar agor i wneud ceisiadau am arian. Byddai hyn yn sicrhau nad yw CSYM yn methu cyfleoedd i geisio cyfalaf cychwynnol hanfodol a chael gafael ar fuddsoddiad pwysig a mawr ei angen yng Ngogledd yr Ynys. Mae angen hyn cyn rhaglen gyfalaf 2025/26.

7.10 Hyd yn oed gyda'r prosiectau gorau posibl wedi'u paratoi ac yn barod i gystadlu am gyllid y sector cyhoeddus, fodd bynnag, mae terfyn ar yr hyn y gall y Cyngor ei gyflawni ac, ar ei ben ei hun, ni fydd yn gallu cyflawni'r trawsnewid gwirioneddol y mae'r ardal yn ei haeddu. Er bod dyfodol Wylfa yn parhau i fod yn ansicr (hyd yn oed ar ôl i'r safle gael ei brynu am £160m gan Lywodraeth y DU), mae creu swyddi sylweddol, ailstrwythuro economaidd a thrawsnewid sylweddol yng Ngogledd Ynys Môn yn debygol o fod flynyddoedd i ffwrdd a dim ond drwy gydweithio gan Lywodraeth y DU, Llywodraeth Cymru a phartneriaid lleol a rhanbarthol ehangach y gellir cyflawni hyn.